

Житомир 2017

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет

Кафедра спеціальних історичних дисциплін та правознавства
Центр історіографічних досліджень

НАУКОВІ ПРАЦІ

Центру історіографічних досліджень

ВИПУСК 3

Житомир 2017

УДК 930.2
ББК 63.2
Н 34

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 24 листопада 2017 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: **Ярмошик І.І.**, доктор історичних наук, професор;
Редактори: **Маркевич О.В.**, кандидат історичних наук, старший викладач;
Зосімович О.Ю., старший викладач.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Опанащук П. В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка;
Панченко В. С. – кандидат історичних наук, викладач Житомирського торгово-економічного коледжу КНТЕУ;
Кондратюк Ю. С. – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних наук Житомирського державного технологічного університету.

Н 34   **Наукові праці Центру історіографічних досліджень. Випуск 3:** Збірник статей за результатами роботи Центру історіографічних досліджень. – Житомир, Типографія SMYK studio 2017. – 89 с.

У збірнику представлені статті за результатами роботи Центру історіографічних досліджень та тези доповідей студентського круглого столу «Романтичний напрямок в європейській історіографії», який відбувся у Житомирському державному університеті імені Івана Франка 28 квітня 2017 року.

Розміщені у збірнику статті стосуються таких напрямків: «Просвітницький та романтичний напрямки в європейській історіографії», «Актуальні питання української та зарубіжної історіографії», «Україна і світ через призму історичних подій та постатей». Збірник розрахований на викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться історією.

Збірник видається за підтримки народного депутата Арешонкова Володимира Юрійовича.

Друкується в авторській редакції

УДК 930.2
ББК 63.2

© Колектив авторів, 2017
© Житомирський державний університет ім. Івана Франка

ЗМІСТ

ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ТА РОМАНТИЧНИЙ НАПРЯМКИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Лілія Поліщук

Чеський романтизм: Ф.Палацький та його дослідження

Іван Василюк

Постать Й. Лелевеля в польській історичній науці

Наталія Трощук

**Політичні і соціально-економічні умови розвитку неоромантизму в
Польщі**

Марія Левківська

Наукові погляди представників Харківської школи романтиків

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ольга Степанчук

Тадеуш Стецький – дослідник історії Волині та України

Вероніка Невмержицька

Внесок Тадеуша Чацького в розвиток польської історіографії

Микола Бондарчук

І. Лелевель та його історична школа

Наталія Куцан

**«ПРИЄДНАННЯ ЧИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ»: М. Брайчевський про складні
сторінки українського минулого**

Юлія Окоча

Історія написання роману Пантелеймона Куліша «Чорна Рада»

Юлія Юрківська

Вивчення «Історії Русів» російськими та польськими дослідниками

Оксана Маркевич

Сучасна історіографія про становлення та розвиток станового місцевого самоврядування на Правобережній Україні

УКРАЇНА І СВІТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ТА ПОСТАТЕЙ

Вікторія Пустушишева

Феномен Т. Масарика або соціологічні погляди відомого дослідника та державного діяча

Марина Янчевська

М. В. Ломоносов та його вплив на розвиток історичної науки

Юліана Слободяник

Формування поліцейської бюрократії Волинської губернії кінця XVIII – першої половини XIX століття

Ірина Галіцька

Діяльність польської шляхти у системі освіти Волинської губернії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)

Альона Тичина

Конституція 3 травня 1791 року: сучасний погляд на зміст та значення для Речі Посполитої

ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ТА РОМАНТИЧНИЙ НАПРЯМКИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Лілія Поліщук
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., ст. викладач Маркевич О. В.

Чеський романтизм: Ф.Палацький та його дослідження

Франтішек Палацький посідає особливе місце в контексті чеського відродження XIX ст. Значення його творчості виходить далеко за межі свого часу, тому сучасна історична наука звертає увагу на дослідження цього вченого, а також роль особистості на фоні епохи.

Об'єкт дослідження – чеський романтизм.

Предмет дослідження – особливості чеського романтизму в творчості Франтішека Палацького.

Мета даного дослідження - з'ясувати особливості чеського романтизму в творчості Франтішека Палацького в контексті чеського національного відродження XIX ст., його значення для формування естетичних засад чеської літератури вищезгаданого періоду.

З розвитком капіталізму в чеських землях на зміну просвітницькій ідеології прийшов романтизм. Це знайшло вираження в підвищеному інтересі до народної творчості, ідеалізації старовини, захопленні героїчним минулим свого народу. У чеській буржуазній історіографії з'явився романтичний напрям. Для нього був характерним яскраво виражений національний колорит, переважний інтерес до гусизму.

«Батьком» і головним представником романтичної історіографії був ідеолог національного відродження Франтішек Палацький (1798-1876). Праці

його вплинули на розвиток науки і суспільного життя. Офіційно він іменувався становим земським історіографом Чеського королівства.

Ф. Палацький займався виданням документів і матеріалів. Він вивчав домашні архіви чеської знаті, працював в міських і державних архівах чеських земель, Відня, угорської частини монархії Габсбургів, виїжджав у пошуках архівних документів до Німеччини, Франції, Італії, навіть, Ватикану. Він підготував до друку і видав кілька хронік. Палацький в 1840 р започаткував видання «Archiv cesky» («Чеський архів»), в якому публікувалися джерела чеською мовою. Під його редакцією вийшла збірка матеріалів про життя і діяльності Гуса, а також документи про гуситські війни.

Публікаторська діяльність Ф. Палацкого створила йому авторитет незаперечного знавця джерел. Однак головною працею його життя була «Історія чеського народу в Чехії і Моравії ». У 1836 році вийшов перший том цієї праці німецькою мовою, з 1848 р. він почав друкуватися чеською мовою. Останній, п'ятий том побачив світ в 1876 р. Німецьке і чеське видання цієї праці були ідентичними. Єдиною, і на перший погляд не суттєвою відмінністю було те, що у чеському варіанті був зроблений акцент на моменти, важливі для виховання національної самосвідомості. Хронологічно «Історія чеського народу» охоплювала час від давнини до 1526 року, коли чеські землі увійшли до складу імперії Габсбургів [2, с. 305].

Світогляд Палацкого формувався під впливом ідеалістичної філософії Гегеля. Рушійною силою історичного прогресу він визнавав боротьбу протилежностей, але розумів її як вічну боротьбу двох полярних сил, в якій одна постійно долає іншу. В історії чеських земель це боротьба німецької та слов'янської стихій. Від німецького філософа-просвітителя І. Гердера Ф. Палацький успадкував романтичне уявлення, що слов'янство має в порівнянні з іншими народами, особливо німцями, специфічні риси (демократизм, рівність, вільнодумство, гуманізм та ін.). Чеський народ, вважав чеський романтик, є носієм слов'янських рис, йому властиві ідеали

раннього християнства, високі моральні начала; чехи перевершують інші народи любов'ю до батьківщини, своєї мови, прагненням до морального вдосконалення і т. д.

Палацький поклав епоху гусизму в центр періодизації чеської історії: давні часи - до гусизму, середні століття - гусизм, новий час - після гуситського період поневолення чеського народу. До гуситського руху він включав різноманітні явища: реформацію і селянську війну, правління Іржі Подебрада, в якому бачив ідеал конституційного монарха, і діяльність Громади чеських братів. Головним в історії він вважав самобутній розвиток народу, національної держави і національної культури. У народі він бачив виразника «національної ідеї». Концепція вченого була, по суті, національна та антифеодальна. Як представник романтичного напрямку, він намагався показати, що історичний процес розкривається не в діяльності видатних особистостей, а в діяннях народу.

Гусизм Палацький розглядав як найбільший прояв слов'янського демократичного духу, чеської національної ідеї, як народний рух, в якому знайшла вираження свобода думки. У той же час Палацький не зміг зрозуміти соціальну сутність гусизму, не бачив соціально-економічних передумов цього руху, підкреслював лише його національну сторону. Це проявилось, зокрема, в періодизації гуситського руху за хрестовими походами, відображаючи які гусити протистояли іноземним навалам [3, с. 306].

Для свого часу «Історія чеського народу» стала великим науковим досягненням. Вона відіграла значну роль у піднесенні національного руху і розвитку чеської історичної науки. У цій праці вперше історія чехів була показана як безперервний процес. У ньому зібрано великий фактичний матеріал, без якого не може обійтися сучасний дослідник. При викладі історії гуситського руху до сьогодні вченими використовується термінологія, введена Палацьким (гусизм, гуситські війни, хрестові походи проти гуситів).

Праці його сприяли утвердженню в історичній свідомості чеського народу Я. Гуса і Я. Жижки як національних героїв.

Концепція Палацького отримала широке визнання; вона відповідала завданням політичної боротьби чеської буржуазії. Вчений відстоював свою позицію в боротьбі з реакційною німецькою історіографією, яка принижує значення гусизму. Коли в середині 60-х років XIX ст. вийшло твір К. Хёфлера, який представляв гусизм як результат взаємної расової ненависті чехів і німців, Палацький відповів книгою «Історія гусизма і проф. К. Хёфлер».

Список використаної літератури:

1. Лаптева Л. П. Чешский учёный XIX в. Франтишек Палацкий и его связи с русской наукой / Л. П. Лаптева // Славяноведение.- 1999.- № 3. - С. 92-102.

2. История южных и западных славян: В 2 т. Т. I : Средние века и Новое время : Учебник / Под ред. Г.Ф. Матвеева и З.С. Ненашевой.- 3-е издание. – М.: Изд-во Моск. ун-та: Изд-во «Печатные Традиции», 2008. – 688 с.

3. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян (З давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В.І.Яровий, П.М.Рудяков, В.П.Шумило [та ін.]. - К.: Либідь, 2009. - 632 с.

4. Хрестоматія по історії южних і західних славян: В 3-х т.: Учебное пособие для студентов ист. спец. вузов / редкол.: Ю.В. Бромлей и др. – Минск: Университетское, 1989. - Т. 2 : Новая история - 295 с.

5. Иванов Ю. Ф. Чешская и словацкая историография / Ю.Ф. Иванов, З.С. Ненашева, Б.М. Руколь [електронний ресурс] // режим доступу до тексту: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000061/st005.shtml>

*Іван Василюк
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., старший викладач. О. В. Маркевич*

Постать Й. Лелевеля в польській історичній науці

Розвиток романтичного напрямку в польській історіографії,

розпочавшись приблизно у 20-х роках XIX ст., відбувався на тлі національно-визвольної боротьби польського народу, зокрема повстань 1830-1831 рр., 1846 р., 1848 р., 1863-1864 рр. Така історіографія проповідувала віру в силу духовності, повагу до національної своєрідності, пробуджувала патріотичні почуття поляків, сприяла зростанню національної самосвідомості, вела пошук місця Польщі серед європейських народів. Історики водночас брали активну участь у політичній боротьбі. Серед них вирізняється постать Йоахима Лелевеля (1786 – 1861) – основоположника романтичної школи в польській історіографії, автора багатьох праць з політичної історії Польщі та Литви з найдавніших часів по XIX ст., чия наукова й політична діяльність сприяла розвитку кращих традицій польської науки й суспільної думки.

Тема нашого дослідження в різних контекстах виступала предметом наукових пошуків низки вітчизняних та зарубіжних дослідників: А. Басевича [1], З. Намавічюса [2], О. Федути [3], Ф. Стеблія та П. Голобуцького [4], І. Синдюкова [5]. Короткий огляд життєпису Й. Лелевеля, його суспільно-політичних поглядів та наукового доробку містять довідково-енциклопедичні видання різних років [6; 7]. Проте в українській історіографії, на нашу думку, станом на сьогодні постаті цього яскравого вченого приділено ще недостатньо уваги.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити внесок Й. Лелевеля в розвиток польської історичної науки, зазначити вплив його громадсько-політичної та наукової діяльності на розвиток польського демократичного руху першої половини XIX ст. та подальших часів.

Йоахим Лелевель народився 22 березня 1786 р. у Варшаві в родині польського урядового службовця досить високого рангу Кароля Лелевеля. У житті майбутнього “батька польської історії” був період, тісно пов’язаний з Україною. Після закінчення Віленського університету він протягом 1808 – 1810 рр. працював викладачем Кременецького ліцею. Саме в Кременці талановитий юнак заклав підвалини своїх майбутніх фундаментальних знань не лише з історії Польщі, але й географії стародавнього світу та середніх

віків і нумізматики (якраз у цю галузь наук Й. Лелевель зробив видатний внесок уже на схилі літ, у 40-50-х рр. XIX ст.) [5].

Згодом історик стає професором Віленського університету та Варшавського університету. Саме на цей час припадає його знайомство з Адамом Міцкевичем. Демократичні, національно орієнтовані ідеї Й. Лелевеля здобували все більшого розголосу в Польщі, свідченням чого було обрання його 1828 р. депутатом Сейму.

Під час польського повстання 1830 – 1831 рр. Й. Лелевель як визнаний ідеолог визвольного руху став головою Патріотичного товариства, членом польського уряду [7, с. 539]. Він підтримував боротьбу всіх поневолених народів, у тому числі й українців, за право самостійно визначати свою долю. Саме в ці буремні дні вперше з'явилося звернене до всіх пригноблених Російською імперією народів гасло “*Za naszą i waszą wolność!*” (“За нашу і вашу свободу!”), якому судилося довге життя, автором якого й був Й. Лелевель.

Після поразки повстання змушений залишити межі Російської імперії. У Брюсселі став одним із керівників польської демократичної еміграції, намагаючись об'єднати її навколо повстансько-республіканської програми, проте, на думку А. Басевича, цього було вкрай важко досягти [1, с. 79].

У різні роки Й. Лелевель написав низку праць, переважно з історії Польщі та спеціальних історичних дисциплін, серед яких можна виокремити такі: “Польська історія до кінця правління Стефана Баторія” (1813), “Панування польського короля Станіслава Августа Понятовського” (1818), “Історія Польщі” (1829), “Зауваження до історії Польщі та її народу” (1836), “Історія Литви і Русі до Люблінської унії” (1839) та ін. [4, с. 104].

В умовах боротьби польського народу за незалежність учений вважав заняття історичною наукою актуальною справою й намагався вивчити минуле для того, щоб успішніше вести боротьбу за національну свободу у свій час.

В історичних працях відстоював республікансько-демократичний

напрям у польській історіографії, особливого значення надаючи передусім суспільно-політичним проблемам. Уперше в польській історіографії звернувся до висвітлення питань соціальної історії, з'ясування ролі народних мас. Досліджував історію закріпачення польського селянства. Базував синтез історії Польщі на концепції слов'янського гміновладства (гміна – територіальна громада), у рамках якої робив акцент на республіканських традиціях.

Й. Лелевель визнавав об'єктом історичного дослідження близькі й навіть сучасні історичні події, вважаючи національну історію фрагментом всесвітньої історії [4, с. 104], уперше в польській історіографії сформулювавши таким чином поняття “загальної історії” як історії всіх народів і держав. Одночасно він указував на специфіку розвитку різних народів, у першу чергу, слов'янських. В історії кожного народу дослідник прагнув виявити “власне національне джерело” розвитку, носієм якого вважав народні маси. Під народом Й. Лелевель розумів селянство й шляхту, вважаючи, що їхні взаємини становили сенс історії Польщі.

Однак історичні погляди Й. Лелевеля були в цілому ідеалістичними. Історичний процес, стверджував він, залежить у своїй основі від специфічного “національного духу”, “струменів культури” та інших духовних явищ, підйом і занепад яких у кінцевому рахунку визначають долі народів. “Національний дух” виявляється в усіх діяннях народу й зумовлений антропологічними й політичними чинниками [1].

У прагненні з'ясувати походження польського «національного духу» Й. Лелевель звернувся до давньої історії слов'янських народів. Він, як і інші романтики, ідеалізував общинний лад слов'ян і вважав, що він був порушений проникненням “західної цивілізації”. Такі її форми, як римське право, католицька церква, феодалізм, зазначав Й. Лелевель, знищили демократичний устрій слов'ян. Шлях до відродження Польщі він бачив у поверненні до “національних витоків”, у встановленні демократії й

справедливості. Носієм “одвічних ідеалів” поляків уважав народ, маючи на увазі дрібну шляхту й селян.

Слушною є думка, що в історичних працях Й. Лелевеля найкраще відображений такий образ сучасності й майбутнього, який творили всі польські демократи доби романтизму: образ, у якому дрібна шляхта й селяни спільно творять базу польської демократії. Тим часом українська думка має однозначно антишляхетський характер: народ (до нього належали й козаки) слід визволити з-під влади панів. Ця ідейна різниця, як стверджують сучасні дослідники, є наслідком різної суспільної структури обох народів – польського й українського [9, с. 202].

У центрі уваги Й. Лелевеля завжди була історія Польщі. Йй він присвятив більшість своїх праць, у тому числі «Відроджується Польща» (1836), «Порівняння двох повстань польського народу 1794 та 1830-1831 рр.» (1840), «Польща середніх віків» у 4-х томах (1846-1851), «Історія Польщі» у 2-х томах (1844), «Народи на слов'янських землях перед освітою Польщі» (1853) та ін. Хоч вони написані у різний час, проте тісно пов'язані однією спільною концепцією. Виходячи з того, що історія Польщі є процесом боротьби “двох антагоністичних основ – республіканської й демократичної”, Й. Лелевель створив її нову періодизацію, в основу якої поклав не династичний поділ, а суспільні фактори, урахування того, якою мірою відповідає соціально-політичний устрій певної епохи “власне слов'янському ідеалу” [1, с. 143]. Він виокремив такі періоди:

I період (860 – 1139) – епоха первісної аграрної демократії, народовладдя, яке змінило ранню слов'янську владу гмін;

II період (1139 – 1374) – епоха “можновладця”, коли із шляхти виділилась аристократія – магнати;

III період (1374 – 1607) – епоха “шляхетської влади гмін” унаслідок боротьби шляхти з магнатами;

IV період (1607 – 1795) – епоха “виродження шляхетської влади гмін” та посилення чужоземного впливу, насамперед німецького;

V період (з 1795 р.) – епоха відродження Польщі. На думку вченого, необхідно повернути суспільство до принципів первісної демократії, поширити свободи й рівність на весь народ, шляхом народного повстання встановити республіканський лад. “...Велика національна думка дозріла, - говорив він у 1831 р., - вона проникла в народ і в його душу, вона вказує йому шлях і спонукає до повстання...” [1, с. 163]

Й. Лелевель прославляв землеробський устрій Польщі як характерну рису слов'янського національного духу, не надаючи містам значної ролі в історії. У своїх працях він також показав суттєві моменти формування класів, роль церкви та держави в зміцненні влади феодалів.

Причинами послаблення Польщі Й. Лелевель вважав соціально-економічну й політичну структуру суспільства, нерозв'язаність селянського питання, загарбницьку політику сусідніх держав. Повстання 1794 р. та 1830-1831 рр., на переконання історика, зазнали поразки через страх їх керівників перед народними масами. Величезною вірою в майбутнє свого народу наповнені слова мислителя: “...померла шляхетська Польща, Польща неволі й привілегій, Польща, представлена одним тільки класом її жителів. А та Польща, яка воскресне, буде народною Польщею” [8, с. 236].

Значну увагу вчений приділяв також вузловим проблемам історії України часів Київської Русі, Галицько-Волинського князівства й козацтва (повстання кінця XVI – 1-ї пол. XVII ст., Національно-визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, Гадяцькій угоді 1658 р. тощо). Його історичні праці були відомі й користувалися популярністю в Україні, зокрема, серед членів “Руської трійці” та Кирило-Мефодіївського товариства, передусім М. Костомарова й Т. Шевченка [4, с. 104].

Отже, Й. Лелевель залишив величезну кількість праць з історії Польщі з найдавніших часів до XIX ст., заклав основи ряду спеціальних історичних дисциплін у польській історичній науці. Попри дещо ідеалістичну філософську основу, історична концепція Й. Лелевеля пов'язувала історичне минуле із сучасністю та спрямовувалась у майбутнє. Історико-соціологічні

погляди мислителя стали основою формування польської прогресивної суспільної думки у 20 – 60-х рр. XIX ст.

Список використаної літератури:

1. Басевич А. М. Йоахим Лелевель / А. М. Басевич. – М.: Соцэкгиз, 1961. – 189 с.
2. Намавичюс З. В. Лелевель / Зенонас Намавичюс. – М.: Юридическая литература, 1991. – 112 с.
3. Федута А. И. Йоахим Лелевель – свидетель и историк “процесса филоматов” / Сост. Федута А. И. – Вильно 1823 – 1824: Перекрёстки памяти. – Минск: Лимариус, 2008. – 244 с.
4. Стеблій Ф. І., Голобуцький П. В. Лелевель Йоахим / Ф. І. Стеблій, П. В. Голобуцький // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій та ін. – Київ: Наукова думка, 2009. – Т. 6.: Ла – Мі. – С. 103-104.
5. Синдюков І. “Польський Діоген”. Доля Йоахима Лелевеля на тлі його доби / Ігор Синдюков [Електронний ресурс] – Режим доступу: incognita.day.kiev.ua/polski-diogen.html – Заголовок з екрану.
6. Лелевель Йоахим // Энциклопедический словарь / Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Т. XVII. – С.-Пб., 1886. – С. 515 с.
7. Лелевель Йоахим // Большая советская энциклопедия: в 30 т. / Глав. ред. Е. М. Жуков. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Т. 8.: Кошала – Мальта. – С. 539.
8. Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей: в 3 т. / Под ред. И. С. Миллера и И. С. Нарского. – М.: Госполитиздат, 1956. – Т. 2. – 884 с.
9. Польща – нарис історії / За ред. В. Менджецького та Є. Брацисевича. Пер. з пол. І. Сварника. – Варшава, 2015. – 367 с.

Наталія Трощук
студентки 3 курсу історичного факультету
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., старший викладач Маркевич О. В.

**Політичні і соціально-економічні умови розвитку неоромантизму в
Польщі**

Актуальність теми дослідження. У другій половині XVIII століття внаслідок трьох поділів Польща на тривалий час втратила свою незалежність. Її територія була поділена між трьома великими державами – Росією, Австрією та Пруссією. Політика цих держав постійно заважала розвитку польського народу: проводилась асиміляція польської людності, території розділеної Польщі розглядалась як сировинні придатки у складі трьох різних держав, заборонялась польська мова, переслідувались польські діячі, контролювались польські організації та преса – все це приводило до національно-визвольних польських виступів, які закінчувались нищівними поразками. Але незважаючи на це все, польський народ намагався вести боротьбу за свою незалежність, його національна самосвідомість, патріотизм та жага до боротьби за вільне життя, на нашу думку, є гарним прикладом відданості власній Батьківщині і має бути чудовим зразком для наслідування іншими народами. Підняття національної свідомості, патріотизму поляків на початку минулого століття сприяв новий напрям в історіографії – неоромантизм. Над його вивченням і дослідженням працювало чимало істориків. Серед них варто згадати М. Ярового, Л. Зашкільняка, П. Кулаковського, Г. Турченка, О. Сухомлинова, які у своїх роботах розкрили суть неромантизму, його вплив на історичну науку та його наслідки для польської історії. Тому актуальність дослідження є очевидною.

Мета дослідження - розкрити сутність неоромантизму в Польщі, виділити його політичні і соціально-економічні умови розвитку, показати вплив неоромантизму в боротьбі за незалежність, визначити його наслідки щодо об'єктивності історичної науки.

Політичні і соціально-економічні умови розвитку неоромантизму у Польщі були складними. Кожна із трьох держав проводила політику вигідну лише для себе. Пруссія здійснювала активне онімечення польських територій. Уряд цієї країни намагався якнайшвидше асимілювати землі, де проживали поляки, особливо Помор'я і Велику Польщу. Під час проведення «культур кампфу» влада позбавила польське духовенство права нагляду за

школами. Польська мова вилучалась із судочинства та адміністрації, контролювалось національне життя поляків, переслідувались польські діячі та преса [2, с. 111-113].

Дещо іншою була політика Австрії щодо польських земель. Під час зміцнення Австро-Угорщини Габсбурги були зацікавлені у підтримці з боку польської громадськості. Тому Галичина мала свій місцевий сейм, намісник призначався з поляків, поляки отримали кілька місць в уряді Австро-Угорщини [1, с. 350].

Політика царського уряду Російської імперії вирізнялась жорсткістю щодо поляків. Були придушені польські повстання 1830 і 1863 років, ліквідовані рештки адміністративної і національної автономії польських земель, заборонялася польська мова, російською мовою велось навчання навіть у початковій школі. По-іншому розгорталась ситуація з наближенням 1905 року. Розпочався польський національно-визвольний рух. Висувались поляками політичні і соціальні вимоги: надання автономії, відновлення польської мови, гарантування свободи віросповідання, проголошення свободи слова і думки, зборів і демонстрацій, надання місцевого самоврядування тощо [1, с. 354].

У зв'язку з вибухом політичного руху напередодні Першої світової війни, створенням різних політичних партій, веденням боротьби за незалежність Польщі виникає неромантичний напрям в історичній науці. Молоді представники цього напрямку оптимістично оцінювали національне минуле Польщі, ідеалізували устрій Речі Посполитої, підносили польський народ над іншими народами. На той час неоромантична історіографія була засобом формування масової польської національної свідомості. В історіографії польського неоромантизму виділяють три етапи:

1) 1900-1906/7 рр. – цей етап характеризувався значним впливом критичних методів дослідження;

2) 1908-1914 рр. – науково-критичні методи відходять в минуле, відбувається політична ідеологізація історії;

3) 1914-1918 рр. – поступовий відхід від ідеалізації минулого, повернення критичних методів дослідження [3, с. 117].

У 1900 році на III з'їзді польських істориків Шимон Аскеназі поставив завдання перед істориками вивчати польський національний рух з метою усвідомлення його ідейних вартостей. У Львівському університеті Ш. Аскеназі згуртував групу молодих польських істориків і розпочав вивчення історії польських повстань. Ці історики засудили концепцію Краківської історичної школи і закликали писати історію «для підкріплення сердець» [2, с. 116-120].

Станіслав Закшевський (1873-1936) – один із фундаторів неоромантичного напрямку, вивчав стародавній період історії Польщі, історію католицької церкви, високо оцінював її роль у формуванні нації, підносив владу королів і наголошував на їх ролі у формуванні польської державності. У своїх роботах «Історична культура» та «Історичні проблеми», він відкинув позитивізм як методологію дослідження. Ще один відомий представник Вацлав Собеський (1872-1935) також ідеалізував минуле Польщі. Він підкреслював роль народних мас і їх рухів, вважав, що важливі історичні явища є результатом спонтанних дій народних мас, абсолютизував національну ідею.

Отже, можна дійти висновку, що неоромантики підпорядковували науку політичним інтересам. Це підпорядкування зіграло велику роль у піднесенні польської національної свідомості, у згуртуванні польського народу і розгортанні боротьби за незалежність Польщі. Але, одночасно, цей напрям в історичній науці сприяв поширенню і вкоріненню у суспільній свідомості різних історичних міфів, що частково і до цих пір збереглися на побутовому рівні поляків. Піднесення власної історії, її ідеалізація сприяла поширенню негативних настроїв національної винятковості, великодержавності, вищості серед інших націй. Все ж неоромантизм у польській історіографії був швидкоминучим явищем. Після утворення у 1918 році незалежної Польської держави, потреба у піднятті на визвольну боротьбу за незалежність відпала.

Спостерігається в той час активний відхід від цього напрямку і повернення до науково-критичних методів дослідження.

Список використаної літератури:

1. Зашкільняк Л. А. Историография истории западных и южных славян во второй половине XIX - начале XX века / Л. А. Зашкільняк. – Москва: Московский университет, 1987 г. – 213 с.
2. Історія Польщі, курс лекцій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bookwu.net/book_storiya-polshhi_817/140_storiya-polshhi
3. Руда О. Поширення українсько-польських історичних міфологем у польській історіографії кінця XIX – першої третини XX ст./ О. Руда // Wiekі Stare i Nowe. – 4(9). – С. 114-128.
4. Турченко Г. Ф. Дослідження з історії польської історіографії [рецензія]: Сінкевич Є.Г. Краківська історична школа в польській історіографії / Г. Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXIX. – С. 15-19.

Марія Левківська
Студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету ім. Івана Франка
Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О. В.

Наукові погляди представників Харківської школи романтиків

Зароджується українська романтична література та ідеологія на межі 20-х та 30-х років XIX ст. у Харкові, де літературний рух майже завмирає вже на початку 40-х років. Провідне місце в українському романтизмі посіла так звана Харківська школа романтиків, до якої належали П.Гулак-Артемівський, Л.Боровиковський, О.Шпигоцький, І.Срезневський, а пізніше – А.Метлинський, М. Костомаров, О.Корсун.

Харківська школа романтиків – це унікальне явище українського романтизму. Харківські романтики – це літературне угруповання, що діяло у 20-30-і XIX ст. при Харківському університеті. [4, с.16]

По суті термін «школа» є досить відносним і запропонував його дослідник і видавець творів їх представників Агапій Шамрай. Діяльність цього гурту поетів, як і в інших народів доби романтизму, пов'язана з пробудженням національної свідомості, наслідком чого виникло зацікавлення народною творчістю. Збираючи, видаючи та й самі наслідуючи її, харківські романтики розробляли тематику власної творчості на основі народних пісень, переказів, легенд, вдавалися до історичних мотивів [3, с. 39].

На початку XIX століття Харків став першим центром літературного життя в країні. Сталося це завдяки відкриттю в місті 1805 року університету, з якого починається нова ера в історії Слобожанщини, і, як вважав його засновник В. Н. Каразін: «Харків для Вітчизни стане тим, чим Афіни були для Греції».

На той час Україна втратила всі свої колишні вольності і перетворилася на звичайну провінцію Росії. За таких умов у 30-х роках XIX століття в Харкові з'являється гурток, який об'єднав бажаючих працювати в наукових галузях і літературі для того, щоб не дати імперським чиновникам остаточно знищити українську культуру.

До гуртка входили представники, безпосередньо пов'язані з університетом, який став видатним явищем у суспільному житті. До його складу увійшли Л. І. Боровиковський, А. Л. Метлинський, М. І. Костомаров, І. І. Срезневський, Я. І. Щоголів та інші. Треба зазначити, що на той час епоха класицизму вже закінчилась, а провідним напрямом у російській та європейській літературі став романтизм. Тому до «Харківської школи романтиків» тяжіла більшість російських і українських письменників. Вони виявляли великий інтерес до історії України, національних традицій, фольклору [4, с. 43].

Одним з найактивніших членів «Школи» був Микола Костомаров, історик, політичний діяч, письменник, поет. Його перу належить «Книга буття українського народу» - найважливіший програмний твір Кирило-

Мефодіївського братства. Перший друкований твір Костомарова - трагедія «Сава Чалий» (1838), написана на матеріалі історичної думи. Пізніше він видає «Українські балади» (1839), збірник українських поезій «Вітка» (1840) і останню публікацію харківського періоду - трагедію «Переяславська ніч», надруковану в альманасі «Сніп» 1841 року.

Амвросій Метлинський, професор «русского языка и словесности», у своїх творах, які він підписував псевдонімом «А. Могила», оспівував улюблені образи: козака, гайдамаку, чумака, «стару бабусеньку», яка «мене кохала, піснями пеленала, рідним словом кормила, рідній мові учила». Тугою за славним минулим рідного краю були сповнені його «Думки і пісні та ще дещо», видані у 1839 році. Як у цій першій збірці Метлинського, так і в інших символами славних часів минувшини виступають старець, гетьман, могили, списи рушниці, бандури, степ, вітер та інше [2, с. 327].

Найстарішим з гуртка «харківських романтиків» був Ізмаїл Срезневський, який разом з І. В. Розновщенком видав у 1831 році «Український альманах». Пізніше, у 1833-1838 роках, вийшли у світ шість збірників «Запорожской старины». Думи, вміщені в них, являють собою найкращі зразки українського епосу. Крім того, літературний матеріал «Запорожской старины» став безцінним джерелом у дослідженнях української старовини. [2, с. 405]

До школи харківських романтиків входив Левко Боровиковський – відомий автор поеми «Маруся», яку він написав, скориставшись із сюжетів балад Г. А. Бюргера «Леонора» (1773) і Жуковського «Светлана» (1808-1812). Український поет-романтик Боровиковський заново переказує баладу, насичуючи її мотивами національного фольклору.

До уславлених «харківських романтиків» належить і поет Яків Щоголів. Для Щоголева рідні краєвиди були найчарівнішими у світі. У дубових гаях над Ворсклою він ладен був бачити «ліси з тропічного світу», а своїм першим збіркам він дав назви, продиктовані любов'ю до рідної землі, - «Ворскло» (1883), «Слобожанщина» (1888). Передавши романтичні ідеали

наступному поколінню поетів, самі учасники гуртка згодом відійшли від творчої праці. Гурток «харківських романтиків» розпався, але він дав поштовх утворенню цілої літературної школи і назавжди уславив історію літературного Харкова.

Таким чином, харківські романтики зробили вагомий внесок у розвиток літератури та висвітлення теоретичних питань романтичної естетики.

Список використаної літератури:

1. Енциклопедія українознавства: Словникова частина :[в 11 т.] / Наукове товариство імені Т. Шевченка ; гол. ред. проф., Володимир Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя ; Львів ; Київ : Глобус, 1955 – 2003.
2. Українські поети-романтики 20-40-х рр. XIX ст. / Упор. Б. Деркач., С. Крижанівський – К.: Дніпро, 1968. – 635 с.
3. Блик О. І. Харківська школа романтиків в українському історико-літературному процесі першої половини XIX ст. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2016.
4. Шамрай А. Харківська школа романтиків / А. Шамрай – Харків : Держвидав України, 1930. – Т. 1. – 276 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ольга Степанчук
студентка 5 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: д.і.н., проф. Ярмошик І. І.

Тадеуш Стецький – дослідник історії Волині та України

Актуальність дослідження. Зі здобуттям Україною незалежності дедалі більше стає відчутний науковий інтерес до яскравих особистостей краєзнавців, дослідників історичного минулого Волині. На сучасному етапі актуальною є проблема вивчення питань культурно-духовного розвитку українських земель у різні хронологічні періоди. Найбільше зацікавлення викликає саме польська історіографія ХІХ ст., зважаючи на те, що польські автори велику увагу приділяли українській тематиці. Однією із неординарних постатей Волині ХІХ ст. є польський краєзнавець, історик, публіцист – Тадеуш Єжи Стецький (1838 (39)-1888 рр.).

Історіографія проблеми. Особистість та діяльність Т. Стецького частково висвітлена як у зарубіжній, так і в українській історіографії. Сюди ми можемо віднести праці таких українських істориків як С. Гаврилук [5], І. Ярмошик [7-8]. А серед зарубіжних істориків слід виділити працю польського історика Е. Ормана-Міхти. Ми можемо вказати на недостатній рівень вивчення цієї проблеми як в українській, так і зарубіжній історіографії. Дана проблема є актуальною і, потребує подальшого вивчення та розробки.

Мета дослідження полягає у вивченні наукової діяльності Т. Стецького, яка, насамперед, стосувалася історико-культурної спадщини Волині.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж охарактеризувати історичні праці Т. Стецького, ми маємо звернути увагу на його біографічні відомості, на деякі аспекти, що певною мірою допомогли йому реалізуватися як науковцеві, публіцисту.

Він народився у селі Медведівка, Заславського повіту Волинської губернії, власником якого був його батько. Сім'я Т. Стецького вирізнялася освіченістю, інтелігентністю та мала власну бібліотеку. Освіту здобував у домашніх умовах, а пізніше в Житомирській чоловічій гімназії. Продовжив навчання в Київському університеті Св. Володимира (до 1857 р.). З ранніх років Т. Стецький виявляв інтерес до вивчення історії, особливо цікавився історією рідного краю, яку досліджував та вивчав за допомогою пам'яток культури. Про таке впоодобання вказував і сам історик в одній із праць присвяченій історії Волині, що «... будь-які руїни костелу, кляштору чи замку впливали на мій інтерес до історії. Роблячи замітки та різного роду нотатки, списуючи написи з пам'яток, сам ще до кінця не розуміючи що і для чого це роблю...» [4, с.1-2]. Поміж власного інтересу до історії, вагомим був вплив Юзефа Крашевського на формування особистості Т. Стецького. Відомо, що Ю. Крашевський відвідував родину Стецьких і, можливо, юнак перебував під впливом його ідей. Під час навчання він публікував різні популярні нариси на історичну тематику у польських часописах. У 1862 р його статті про окремі місцевості Волині з'явилися у «Tygodniku Ilustrowanemu» і «Gazecie Warszawskiej» [8, с. 122]. За участь у польському Січевому повстанні 1863-64 рр. Т. Стецький був висланий до Оренбурга у 1866 р. А у 1868 р. оселяється у маєтку дружини у с. Привітів Новоград-Волинського повіту. Саме з цього періоду Т. Стецький починає активно писати історичні праці. Він також співпрацює з такими польськими часописами як «Tygodnik Ilustrowany», «Wiek», «Kłasy» [8, с. 123].

Найбільшою та найгрунтовнішою працею Т. Стецького про історію Волині стала трьохтомна «Wołyń pód względem statystycznym, historycznym i archeologicznym» («Статистичний, археологічний, історичний опис Волині»).

За первісним задумом автора це мала б бути праця лише про Заславський повіт, але в процесі збору інформації, тема дослідження поступово розширилася. А ідея написання формувалася під впливом таких польських шляхтичів-істориків як М. Балінський, Т. Ліпінський, О. Пшездзецький та ін. [5, с. 132]. Як слушно зауважує О. Польова, цінність вказаної праці Т. Стецького полягає у тому, що «він подав багатий матеріал, який містить чимало цікавих відомостей з духовної і матеріальної культури населення Волині. Це було здійснено через описи житла, народних звичаїв та ін. У цій праці автор дослідив чоловічий і жіночий одяг Волині, детально описав весільний та поховальний обряди, звичаї, пов'язані з різними святами...» [6, с.167]. Перш за все відчувалася нестача джерельної бази, адже історик в основному працював із приватними книгозбірнями та архівними матеріалами. Тому, Т. Стецький через польську газету звернувся до громадськості по допомогу у зібранні матеріалу. Про це він вказує на сторінках самої праці, що «...опублікував на шпальтах «Gazety Polskiej» у 1860 р. № 272 відозву, у якій прохав надсилати для наукового опрацювання історичні матеріали про Волинь...» [4, s. 10].

Перший том історичної праці ми можемо назвати загальним, оскільки він присвячений опису Волині в різних аспектах: географічному, економічному, соціальному. Тобто, можемо припустити, що перед завданням автора було окреслити читачеві загальні відомості про Волинський край, а вже у наступних томах перейти конкретно до дослідження історії певного населеного пункту. Основна проблема, яку висвітлив автор у першому томі є дослідження етимології назви Волинь. Т. Стецький проаналізував різні твердження, які були обґрунтовані іншими істориками. Серед них: припущення Я. Длугоша про походження назви від містечка Волинь; М. Стрийковського, який вказував, що назва походить від р. Волги, звідки на цю місцевість переселилися люди. Твердження М. Стрийковського доповнюється думкою А. Гвагніна, що перші поселення людей називалися «волгарами», а вже пізніше «волинянами». Сам Т. Стецький називав

ці припущення «...історичними домислами, які не підтверджені жодним історичним фактом» [4, s. 3-4].

Другий та третій том праці присвячені історії окремих населених пунктів. Наприклад, у другому томі він досліджує історію таких населених пунктів як Великі та Малі Дедеркали, Ямпіль, Шумськ, Обич, Кременець, Почаїв та ін. Варто зауважити, що автор більшу увагу звертав не на історичне минуле певного міста чи селища, а на пам'ятки, які знаходяться там і збереглися до сучасного йому періоду. Історію Великих та Малих Дедеркал подав у контексті заснованого там костелу. Від початку свого заснування ці села були власністю родини Дедеркалів. А в 1780 р. власником Малих Дедеркал був Тадеуш Северин Дедеркало. В документах францишканського кляштору було знайдено заповіт Маріанни Дедеркалової від 4 квітня 1741 р. Вона заповіла кляшторові певну суму грошей за умови, що протягом року буде відправлятися служба за її покійного чоловіка. Стецький говорить, що про Дедеркалів згадують Окольський та Несецький. Останній знайшов відомості про цю родину у Волинській метриці XVI ст. В першій половині XVIII ст. родина Дедеркалів зuboжила і залишила при собі у власність лише Малі Дедеркали. А Великі Дедеркали перейшли під владу Вишпольських. В 1735 р. у маєтку Антонія Вишпольського у Великих Дедеркалах почалася велика пожежа, яка знищила частину цього населеного пункту. У цьому ж році Вишпольський вирішує збудувати Костел у Дедеркалах. Тому, за кілька місяців було збудовано дерев'яний костел і кляштор. Тадеуш Стецький звернув увагу на архітектуру костелу та цінностей, які в ньому знаходяться. Він вказав, що на особливу увагу заслуговують два образи: Св. Францішека Серафимського і Св. Ельжбети. Автор детально зупинився на описі внутрішнього оздоблення костелу. В костелі можна було також зустріти образи людей, які були пов'язані із Дедеркалами. Це Антоній Вишпольський, Міхал Прейсса, його дружина та донька Олена Вилежинська, Ян Феліціан Вецлавський. Наступні два портрети Миколая Потоцького, старости канівського і Станіслава на Збаражі, Бродах, Немирові. А також Потоцького,

воєводи немирівського, який помер у 1760 р. Стецький описав багату бібліотеку костелу, у якій серед релігійних книг та старих рукописів XVI – XVII ст., можна віднайти цікаві діаріуші сеймові. Під костелом поховані родини, які безпосередньо мали відношення до історії та розвитку Великих та Малих Дедеркалів. Це Вишпольські, Спедовські, Джевільські та ін. Звертаємо увагу, що автор зупинився на історії заснування та діяльності костелу у Дедеркалах. Про родини, які були власниками цих поселень ми довідуємося лише частково. Тому, цінними для нас є матеріали про побудову костелу у Дедеркалах, його внутрішнє оздоблення та пам'ятки історичної цінності, що були у ньому присутні [2, s. 31-38].

Третій том присвячений вивченню історії населених пунктів Рівненського повіту. У першу чергу слід відмітити історичний нарис про м. Рівне, який становить перший розділ вказаної нами праці. Але слід зауважити, що перед виходом праці «Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki», Стецький видав історико-краєзнавчу розвідку про місто Рівне. Сам автор назвав її певною апробацією до третього тому, який вийшов вже після смерті автора. У цій праці автор прослідкував основні етапи зародження та розвитку міста. Він називає Рівне одним із найдавніших міст Волині, про яке збереглися письмові згадки та достовірні дані. Автор відразу ж пояснює етимологію назви «Рівне» та вказує, що безумовно назву місто отримало від місцевості на якій знаходиться. У першу чергу, історик дослідив генеалогічні долі княжих родин м. Рівного. Варто зауважити, що опис економічного, соціального життя міста дещо відійшов на другий план.

Історію міста Рівне, дослідник виводить починаючи від XV ст. і зазначає, що тоді це було лише село, яке разом з прилеглими до нього поселеннями відносилось до власності луцького поміщика – Дучка. Згодом, це помістя продали нащадки Дучка князеві Семенові Несвіцькому, який згодом помер, залишивши після себе дружину Марію і доньку Анастасію. Донька була одружена з Семеном Ольшанським. Після смерті свого чоловіка Марія оселилася в Городку, що знаходиться під Рівнем і почала будувати

замок. Т. Стецький зазначає, що таким чином княгиня Марія мала намір розпочати будівництво міста. З розповіді Т. Стецького, довідуємося, що княгиня знаходилася під особливою опікою у польського короля Зигмунда. Також, дослідник описує зятя Марії – Семена Ольшанського. Він займав посаду луцького старости і називає його «хоробрим воїном, який розбив заволзьких татар під Заславом у 1490 р.» [3, s. 5]. Їх донька – Анна-Тетяна стала дружиною Костянтина Острозького. Після своєї смерті Анна (1528 р.) залишила своєму чоловікові сина Єляша (Іллю). У 1528 р. Костянтин Острозький одружився вдруге і отримав привілей від короля Зигмунта, який дозволяв проводити ярмарки кожного тижня у Рівному, Острозі, Дубному та інших містах. У 1531 р. помер Костянтин Острозький. Т. Стецький вказує, що дехто хибно вважає, що дата смерті князя – 1533р., але за його підрахунками ці дані не є вірним. Після смерті князя залишилося двоє його синів – Єляш (Ілля) та від другого шлюбу сина Костянтина-Василя і доньку Софію. Дружиною Іллі стала Беата – донька Катерини Тельнічанки. У 1548 р. Беата закладає католицький костел. Після смерті Беати Рівне, яке вона хотіла зміцнити, дедалі більше занепадало [3, s. 7-10].

А 3 серпня 1574 року, Ян Бестриковський оголосив у Луцькому замку про передачу Рівненського, Острозького, Сатіївського замків у власність князя Василя-Костянтина Острозького, який помер 13 лютого 1608 р. Його два сини – Януш та Олександр розділили між собою майно: Олександр отримав Рівне із прилеглими землями, а Януш – Острог, Степань та ін. Але, як зазначив Т. Стецький жоден з представників Острозьких по чоловічій лінії не мав довгого віку. Таким чином, Януш і Олександр теж невдовзі померли. Олександр залишив за собою двох синів: Павла-Януша та Олександра-Костянтина і трьох доньок: Софію, Анну-Алоїзу й Катерину. Опікуватися над дітьми повинна була Анна де Штемберг. Вона намагалася довести місто до розквіту, але перешкоду цьому становили татари [1, s. 13-15]. В березні 1617 року татари пограбували і спалили Рівне, а через два роки завершили нищення міста. Княгиня здійснювала керівництвом самотужки, оскільки її

два сини померли від розпусти. Таким чином, лінія Острозьких по чоловічій лінії обірвалася [3, s. 17-20].

У подальші роки поділ земель відбувався між доньками Анни. Найстарша – Софія була одружена з Станіславом, графом Любомирським, а друга Катерина із Томашем Замойським, київським воєводою. Відомою є також діяльність третьої їхньої доньки – Анни-Алуїзи, яка за життя прославилася ревною прихильністю до католицизму. За вчиненим поділом Рівне з його околицями дісталось Катерині. Чоловік Катерини – Т. Замойський піклувався про місто Рівне та 30 вересня 1634 р. отримав від короля Зигмунта привілей на ярмарок. У 1637 р ним було засновано шпиталь, а 8 січня 1638 р. Т. Замойський помер у ранзі канцлера Великого князівства Литовського. У шлюбі з Катериною мав двох доньок: Гризельду-Катерину, Йоанну-Барбару та сина Яна. У 1682 р. всі права на Рівне були передані Янові Олександрові Конєцпольському. У 1720 р. останній помирає не залишивши після себе спадкоємців. Період керування м. Рівнем Конєцпольськими (понад 80 р.), Т. Стецький охарактеризував як «фатальний» [1, s.16-19]. .

Потім в історії міста починається ніби нова ера, яка пов'язана з родиною Любомирських. Автор навів цікаву передісторію, про те як саме Любомирські отримали у власність Рівне. Швидше за все це можна назвати хитрим планом Єжи Олександра Любомирського, який ошукав Олександра та Франциска за допомогою Олександра Валецького, мечника серазького (ніби їхній родич, але швидше за все однофамілець). Останній за гроші Любомирського викупив 30 міст і 435 фільварків у Олександра та Франциска [3, s. 25-26]. А 24 листопада 1738 р. майно нажите Любомирським перейшло у власність його синів – Станіслава та Йозефа С. Любомирського Т. Стецький назвав «королем у своєму королівстві, який розважався пишучи різні статути, кодекси для своїх підопічних, єврейських кагалів..., але політичне життя його не цікавило». У 1753 р. Януш-Олександр Сангушко передав Станіславу Любомирському такі міста як Дубно, Варковичі та 72

села, а Йозефу: Чарторийський ключ, Степань та 83 села. Таким чином, Любомирські стали одними із найбагатших родів Польщі. Незабаром помер Йозеф Любомирський, який не залишив дітей. А його власність перейшла до брата Станіслава. Стецький описав Станіслава як «...князя, який вів розкішний спосіб життя» [1, s. 20-21].

Пізніше сини Станіслава поділили між собою спадщину. Рівне перейшло у власність Йозефа, котрий пізніше одружився з Людвікою Сосновською. Любомирські домовилися, що майно та багатства їхньої родини будуть знаходитися у Дубенському замку. Наступною Стецький охарактеризував вдачу та характер Йозефа Любомирського. Автор говорить, що він відрізнявся від батька і не любив публічного життя: «... це був добрий пан...князь, який понад усе любив своє місто, все будував та перебудовував там» [3, s. 38]. У порівнянні зі своїм батьком, який оздоблював лише свій замок, Йозеф займався також господарськими справами міста. У 1778 р. місту було надано привілей на ярмарок, а у 1789 р. було підтверджено привілей євреям. Для останніх розширив територію їхніх поселень, дозволив збудувати синагогу, але сам призначав рабина. Князь Йозеф займався оздобленням Рівненського замку.

Проаналізувавши науковий доробок Тадеуша Єжи Стецького, ми можемо віднести його до дослідників, які вивчали історичне минуле Волині з наукової точки зору. Праці вказаного дослідника базуються на достовірних джерелах: архівні документи, власні спостереження. У своїх працях Т. Стецький намагався висвітлити певні проблемні питання, що стосувалися Волині. Це перш за все опис географічного становища того чи іншого містечка і, разом з тим, автор описував соціально-економічне життя. Але найбільший інтерес становить висвітлення минулого міст, містечок, що стало можливим завдяки генеалогічним дослідженням автора.

Список використаних джерел та літератури:

1. Stecki T. Miasto Równe. Kartka z kroniki Wołynia / Tadeusz Stecki. – Warszawa: drukiem W.Dębskiego, 1880. – 47 s.
2. Stecki T. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / Tadeusz Stecki. – Lwów, 1871. – T. 2. – VI, 473 s.
3. Stecki T. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki / Tadeusz Stecki. – Kraków, 1888. IV, 347 s
4. Stecki T. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / Tadeusz Stecki. – Lwów, 1864. – T.1. – XII, 387 s.
5. Гаврилюк С. Історико-культурна спадщина Волині в описах польського дослідника Тадеуша Стецького / С. Гаврилюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2012. – № 10 (235). – С. 130-135.
6. Польова О. Л. Вивчення духовної і матеріальної культури населення Волині польськими дослідниками XIX ст. / О. Л. Польова // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / ВНУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2012. - №10(235). – С. 163-169.
7. Ярмошик І. І. Генеалогічні долі княжих родів Волині у дослідженнях польських істориків XIX ст. / І. Ярмошик // Мандрівець / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Тернопіль : в-во «Мандрівець», 2010. – № 3 (87). – С. 45- 49.
8. Ярмошик І. І. Історико - краєзнавчі дослідження Волині Тадеуша Стецького (1839 - 1888 рр.) / І. І. Ярмошик // Часопис Української Історії / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, ТОВ видавництво «Книги – XXI». – К., 2012. – Вип. 24. – С. 121-125.

Вероніка Невмержицька
Студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к.і.н, старший викладач Маркевич О.В.

Внесок Тадеуша Чацького в розвиток польської історіографії

Тадеуш Чацький – фундатор руху на Правобережжі, меценат, основоположник польської нумізматики, історик та економіст. Народився 1765 р. на Волині у с. Порицьк. Виховання Тадеуша взяв на себе дядько (мати померла рано), який не шкодував коштів, аби хлопчик здобув якісну

освіту і наймав приватних вчителів. Так, майбутній дослідник здобув основи початкової освіти, а пізніше, повернувшись назад до свого маєтку, не залишив навчання та продовжував самоосвіту. З цим Чацькому допомогла батьківська бібліотека, що містила 20 тис. документів і книжок.

Завдячуючи родовитому походженню та зв'язкам із королівським двором, майбутнього мецената прийняли, як помічника до Коронного надвірного суду та залучили до праці у Варшавському архіві. Але юнак не припинив вивчати право, історію та основи політики. 1785 р. Чацького призначають Новоградським старостою і він починає активно вивчати природно-кліматичні умови Польщі. Результатами дослідження стала карта водних об'єктів Польщі та Литви, на якій було позначено близько 5 тис. річок з їх глибиною та можливостями для судноплавства. Цікавими для Тадеуша Чацького були також можливі напрямки торгівлі Польщі з іншими державами, про це підготував спеціальну доповідь "Зауваження про польську торгівлю", де подав огляд торгівельних відносин Польщі та показав необхідність тісніших торгових стосунків з Туреччиною. Погляди Т. Чацького на тогочасний стан та перспективи розвитку освіти на Волині, у тому числі в історичному аспекті, відобразив у своїх працях "Про гімназії у Волинській губернії". Незабаром, підприємницькі здібності підштовхнули Чацького проводити ярмарки. Разом із товаришами він заснував судноплавну торгівельну компанію, що займалася реалізацією подільського зерна. Спеціальними суднами збіжжя транспортували спочатку до Одеського порту, а звідти морем доставляли на ринки Європи [1, с 52].

З допомогою протекції Адама Чарторийського, котрий був близьким з Олександром І, Чацький став таємним радником, а у 1803 р. інспектором («візитатором») шкіл Київської, Подільської та Волинської губерній. На початок ХІХ ст. у цих трьох губерніях знаходилося лише 5 училищ, а внаслідок зусиль Чацького у 1813 р. тут діяло вже близько 126 приходських училищ. Доля їх склалася по-різному. Після придушення повстання 1830–1831 рр. на теренах Польщі Російський імперський уряд взявся за ліквідацію

осередків «польського духу», і було закрито велику кількість шкіл на території Поділля, Київщини та Волині, а Кременецький ліцей з 1833 р. перевели до міста Київ і створили на його базі університет Св. Володимира.

До наукового доробку Чацького входять історичні розвідки, праці з права, педагогіки та нумізматики. Щодо української історії, то вчений стверджував, що назва «Україна» з'явилась у XV ст. і походила від окремих земель та територій проживання частини населення. Також він досліджував походження слова «козак», яке, на його думку, походило від половців-кипчаків, що розташувалися на дніпровських порогах і стали називатись козаками (кипчаками). Твори польського дослідника було видано трьохтомником. Зробив це Е. Рачинський у Познані у 1843-1845 рр. [2].

Помер Тадеуш Чацький 8 лютого 1813 р. Похований у с. Порицьку, а його серце в урні, і підписом: «Де багатство твоє, там і серце» залишилось у приміщенні бібліотеки Кременецького ліцею. Пізніше урну було перевезено до усипальниці маєтку Чацьких у Порицьку.

Найбільшим досягнення вченого в галузі історії та права став трактат «Про литовське і польське право, його дух, джерела, зв'язки і про зміст першого Литовського Статуту виданого і опублікованого 1529р.». В основі праці лежав рукопис першого Литовського Статуту від 1529 р. Чацький доповнив цей Статут примітками, з історії, економіки й права всієї Європи. Завдяки широкій ерудиції, хоча він не отримав юридичної освіти, науковець створив великий твір, що став джерелом корисних відомостей для економістів і нумізматів, істориків та дослідників права. Польський історик-правознавець О. Бальцер назвав роком народження права Польщі 1800 р. – рік видання роботи Т. Чацького [1, с. 53]. Книгу видали у двох томах 1800 та 1801 роках на польській мові, а потім перевидавали ще декілька разів. У книзі можна знайти критику польських юристів XVII - XVIII століть.

У цьому творі польський вчений ідеалізував лад, звичаї та племінні риси слов'ян, на протипагу звичаям і законам, які були запозичені від германців. Великий розділ у першому томі був присвячений монетам Литви

та Польщі, де Чацький описав 215 стародавніх монет. Це було перше у історичній науці Польської держави дослідження з нумізматики. Третій том містить ще кілька праць історичного характеру. До них увійшли: «Статистика польська», «Чи було право римське основою права польського?», а також нариси про народності, що проживали на території Польщі – «Про циган», «Про татар», «Про євреїв». Т. Чацького також вважають засновником польського циганознавства.

З минулим України найбільше пов'язаний невеликий нарис "O nazwisku Ukrainy i początku kozakow" [2]. Ця праця згадується в переліку літератури, що стосується проблем походження українського козацтва. Тадеуш Чацький описав, як відбувалося залюднення України і згадує найбільші міста: Білу Церкву, Черкаси, Корсунь, Чигирин, Трахтемирів. Дослідник описує, що вище дніпровських порогів були розташовані поселення низових козаків, які були зобов'язані вартувати, щоб татари не переходили річку Дніпро [2].

Багато уваги приділив польський вчений гідрографічним дослідженням. Чацький своїми коштами видав гідрографічну карту Польщі та Литви. 1787р. Тадеуш допоміг організувати дослідження Дністра, яке Я. Мехлер здійснив разом з групою інженерів. Результатом стала робота «Течія річки Дністра від міста Ушиці до Бендер, що на 13 картах складена для знаменитої комісії скарбу коронного з волі ясновельможного Чацького старости новгородського, комісара скарбового 1787р. ». Зрозумівши всі перспективи, вчений запропонував створити польський морський торгівельний флот. Він говорив, що не часто зустрінеш країну, де сама природа наполегливо запрошує до торгівлі [2].

Звісно, Тадеуш Чацький не залишив поза увагою історичне минуле свого рідного краю. У 1791р., дослідивши пам'ятки археології у Кракові, він розробив проект «Про становище Кракова та про необхідність зберегти краківський замок, який упродовж семи віків є свідком польської слави».

Отже у своїх працях Тадеуш Чацький розкривав такі проблеми як: дослідження історії та права XVII – XVIII ст., історичні праці про циган,

татар та козаків Але для польського народу головним його досягненням було те, що він прикладав максимум зусиль і відстоював інтереси свого народу для збереження польської ідентичності.

Список використаної літератури:

1. Даниляк П. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні / П. Даниляк // Український історичний журнал. – 2009. – Вип. 2 (№485). – С. 51-65.
2. Зашкільняк Л. Формирование и развитие исторической науки в Польше. Учебное пособие. / Леонид Зашкільняк. – Львов, 1986. – 232 с.
2. Ярмошик І. І. Історичні праці Тадеуша Чацького в контексті польської історіографії Волині ХІХ ст. / І. І. Ярмошик //режим доступу: http://www.istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=3702:-----xix-&catid=18

Микола Бондарчук
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., ст. викладач, Маркевич О.В.

І. Лелевель та його історична школа

Актуальність дослідження. Проблематика досліджень І. Лелевеля та його історичної школи є актуальною. Вона сприяє виділенню і вивченню основних етапів діяльності історика, його праць, виникнення історичної школи в Польщі, а також усвідомленню того складного періоду, який довелося пройти державі, аби знову здобути незалежність. Це служить повчальним уроком для сучасної України.

Видатного польського історика Йоахима (Іоахима) Лелевеля (1786-1861 рр.) вважають «батьком» польської історії. Він був засновником і основним представником романтичного напрямку в польській історіографії. Істориком була розроблена концепція національної історії Польщі, яка спиралася на глибоке осмислення соціальних проблем і шляхів їх вирішення, на симпатію до народних мас і віру в їх революційні можливості, а також на

республіканські ідеї. І. Лелевель є автором поняття «всесвітня історія». В працях дослідника «Яким повинен бути історик» було розглянуто методичні уявлення та поняття. Предмет історії за Лелевелем – це все те, що створює людина [3, с. 22].

Вперше в польській історіографії І. Лелевель сформулював поняття загальної історії як історії всіх народів і держав. Одночасно він відзначав специфіку історичного розвитку різних народів, в першу чергу слов'янських. В історії держави він прагнув виявити «власне національне джерело» розвитку, носієм якого вважав «простий» народ [2, с. 148].

В центрі уваги дослідника була історія Польщі. Їй він присвятив більшість своїх праць. Найвідоміші з них: «Відродження Польщі» (1836), «Порівняння двох повстань польського народу 1794 і 1830-1831 рр.» (1840), «Польща середньовіччя» в 4-х томах (1846-1851), «Історія Польщі» в 2-х томах (1844), «Народи на слов'янських землях перед освітою Польщі» (1853) та інші [3, с. 23-24].

У прагненні з'ясувати походження польського «національного духу» І. Лелевель звернувся до давньої історії слов'янських народів. У той час у них існували свобода, рівність, вони не підпорядковувались монарху, не було свавілля, писав у своїй видатній праці «Польща середньовіччя» в 4-х томах (1846-1851). Ці риси, а також мужність та миролюбство стали складовими частинами слов'янського, а потім і польського «національного духу». Іоахим Лелевель, як і інші романтики, ідеалізував общинний лад слов'ян і вважав, що він був порушений проникненням «західної цивілізації» до Польщі. Такі її форми, як римське право, католицька церква, феодалізм, вказував І. Лелевель, знищили демократичний устрій слов'ян. З цього часу в Польщі відбувалася постійна боротьба двох стихій - чужої, монархічно-феодальної, і істинно польської, слов'янсько-республіканської. Поступове переважання монархізму, аристократизму і фанатизму привело країну до занепаду. Шлях до відродження Польщі Лелевель бачив у поверненні до «національних витоків», встановленні демократії і справедливості. Носієм «одвічних

ідеалів» поляків він вважав народ, маючи на увазі дрібну шляхту і селян [6, с. 104].

Погляди І. Лелевеля на історичні події в Польщі продовжували жити і після його смерті в 1861 році. Тобто, можна сказати про те, що виникла історична школа І. Лелевеля. Представниками цієї історичної школи були: Енджей (Анджей) Морачевський, Кароль Шайноха та Вацлав Мацеєвський [3, с. 26].

Найвідомішим послідовником Лелевеля був Енджей (Анджей) Морачевський (1802-1855), що жив в Познані. Він поставив перед собою завдання розвинути концепцію польського романтика та підкреслити її республікансько-демократичні риси. Історик опублікував працю «Історію Польської Речі Посполитої» (т. 1-9, 1843-1855). У цій праці він намагався реабілітувати шляхетську республіку, зображуючи її як прояв традицій давнього народовладдя. Головну причину занепаду Польщі історик бачив в моральному занепаді шляхти.

В Галичині працював учень І. Лелевеля Кароль Шайноха (1818-1868), твори якого були дуже популярними на той час. Він вивчав середньовічну історію Польщі. Для його праць «Століття Казимира Великого» (1848) і «Болеслав Хоробрий» (1849) характерно прагнення покращити стан середньої і дрібної шляхти в очах народу, протиставити її магнатам. У роботі «Лехітський початок Польщі» (1858) К. Шайноха стверджував, що державний устрій принесли полякам лехіти (великі землевласники), а також розвивав ідею «цивілізаційної місії» Польщі на Сході. Проте, ця концепція зустріла гостру критику з боку інших польських істориків-романтиків.

У Королівстві Польському після 1830 р можливості для розвитку історичної науки були дуже обмежені. Це пов'язується тим, що на польських землях в 1830-1831 рр. відбулося повстання поляків проти влади Російської імперії. Тут працював Вацлав Мацеєвський (1793-1883), ще один послідовник історичних поглядів Лелевеля, який займався порівняльним вивченням слов'янського права. Він написав чотиритомну працю «Історія

слов'янських законодавств» (1832-1835), яка була перекладена багатьма мовами світу і здобула широку популярність. У цій праці було популяризовано суспільний лад і звичаї стародавніх слов'ян, їм протиставлялися християнські нововведення. Робота викликала велике невдоволення в католицьких колах.

Таким чином, проаналізувавши тему дослідження, можна зробити певні висновки. І. Лелевель є одним з найвидатніших польських істориків. Він засновник і головний представник романтичного напрямку в польській історіографії. Лелевеля вважають «батьком історії» польського народу.

І. Лелевель сформував концепцію національної історії Польщі, яка спиралася на глибоке осмислення соціальних проблем і шляхів їх вирішення, на симпатію до народних мас і віру в їх революційні можливості, а також на республіканські ідеї. Вперше в польській історіографії Лелевель сформулював поняття загальної історії як історії всіх народів і держав. Одночасно історик відзначав специфіку історичного розвитку різних народів, в першу чергу слов'янських. В історії кожного народу він прагнув виявити «власне національне джерело» розвитку, носієм якого вважав народні маси. На цьому, на думку історика, і повинна розвиватись держава.

Погляди Лелевеля щодо польської історії поділяли і інші історики. Серед них Енджей (Анджей) Морачевський, Кароль Шайноха та Вацлав Мацеєвський. Вони в своїх роботах використовували тези Лелевеля щодо історичного розвитку Польщі.

Список використаної літератури

1. Басевич А.М. Йоахим Лелевель: польский революционер, демократ, ученый / А.М. Басевич. – М. : Издательство социально-экономической литературы, 1961. – 192 с.
2. Вильна 1823-1824. Перекрестки памяти Йоахим Лелевель. Мои воспоминания / составитель Александр Федута. – Минск: Лимариус, 2008 – 244 с.

3. Историография истории южных и западных славян: [Учебное пособие] / за ред. Л. В. Горина, В. Г. Карасев, Г. Ф. Матвеев, З. С. Ненашева, И. В. Созин. – М.: изд. МГУ, 1987. – 423 с.
4. Кеневич С. Лелевель / С. Кеневич. – М. : «Молодая Гвардия», 1970. – 190 с.
5. Попков Б.С. Иоахим Лелевель о национально-освободительной борьбе польского народа и путях возрождения Польши / Б.С. Попков // капитализма и национального движения в славянских странах. – М. : Наука, 1970. – С. 272 – 290.
6. Стеблій Ф. І. Йоахим Лелевель / Ф. І. Стеблій, П. В. Голобуцький // Енциклопедія історії України НАН України. Інститут історії України. – К.: в-во «Наукова думка», 2009. – Т. 6: Ла-Мі. – 790 с.

*Наталія Куцан
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., старший викладач Маркевич О. В.*

«ПРИЄДНАННЯ ЧИ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ»: М. Брайчевський про складні сторінки українського минулого

Михайло Брайчевський є, безумовно, видатною особистістю: історик, науковець, археолог, професор Києво-Могилянської академії, лауреат премії ім. М. Грушевського, член Української вільної академії наук, голова Українського історичного товариства ім. М. Грушевського, учасник Наукового товариства імені Т. Шевченка і т. д. Прізвище вченого відоме не тільки українцям, а й багатьом закордонним історикам. Він зрозумів усю суть радянської системи, її неефективний репресивно-ідеологічний характер і відкрито виступав за відновлення права українського народу на національну самовизначеність та незалежність. Тому, постать М. Брайчевського і його дослідження актуальні і знаходяться в полі наукових зацікавлень істориків та науковців.

Не меншого зацікавлення та резонансу набула праця М. Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї

концепції)). Це відбулося головним чином і через те, що в праці подається переосмислення і спростування чи не найважливішого російського міфу про «возз'єднання двох братніх народів». Наукова дискусія з приводу цього питання розгорілася з моменту видання указу Президента України (2004 р.), у якому йшлося про відзначення 350 річниці Переяславської Ради. Тема Переяславської ради (1654 р.) і до сьогодні залишається причиною дискусій багатьох українських істориків, таких як В. Антонович, М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Будзиновський, М. Кордуба, М. Покровський, В. Липинський, М. Яворський, О. Оглоблін, Ю. Мицик, О. Апанович, О. Гуржій, Н. Яковенко і т. д.

Тому, **метою статті** є показати неправдивість російської інтерпретації Переяславської ради (1569 р.) на основі статті М. Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання».

Досить цікавою виявилася історія виникнення та поширення праці «Приєднання чи возз'єднання». В 1965 – 1967 рр. Інститут історії АН УРСР готував до друку двотомник «Історія Української РСР». У книжці середини 1950-х рр. подавали офіційне тлумачення Переяславської угоди 1654 р. як «возз'єднання» двох братніх народів: України і Росії. Проте термін «возз'єднання» був історично неправдивим. Крім того, у тій самій російській історіографії до 50-х років ХХ ст. використовувався термін «приєднання». Однак офіційній радянській ідеології було вигідно наголошувати, саме на возз'єднанні, як добровільному акті двох народів. Та серед українських інтелектуалів панувала інакша думка, вони сумнівалися у рівноправності цього об'єднання. Цю закономірність не міг не помітити і М. Брайчевський. Вченого підтримали і інші українські історики, які і запропонували Михайлу Юліановичу викласти своє бачення цієї проблеми в «Українському історичному журналі». Але, літом 1966 р. стаття вченого почала поширюватись у самвидаві. Радянська влада в свою чергу заборонила цей твір і почала репресії проти автора [2, с. 423]. До того ж персоною М. Брайчевського всерйоз зацікавилися органи держбезпеки. Сучасні

історики називають статтю М. Брайчевського маніфестом дисидентського руху, ставлячи її в один ряд з статтею І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

У своїй статті вчений досить переконливо наголошує на приєднанні Української держави до складу Російської імперії, спростовуючи тим самим російську версію про «возз'єднання двох братніх народів. Щоб довести свою позицію, науковець наводить масу аргументів, що ставлять під сумнів російську концепцію [3, с. 70]. Слід зазначити, що ще у 1954 р. М. Брайчевський чи не один з українських істориків виступив проти святкування 300-річчя Переяславської ради.

Перш за все М. Брайчевський звертається до визначення термінів. Він наводить визначення з Академічного словника, де поняття «возз'єднання» трактується як «Вновь соединять разделенные части целого (народа, коллектива и т. п.), снова собирать воедино распавшееся целое» [1, с. 13]. Тобто йдеться про повторне з'єднання одного народу, а не окремих народів, що до 1654 р. існували окремо і ніколи не були об'єднані.

Досить абсурдною М. Брайчевський вважав й тезу про те, що починаючи з XIV ст. і аж до 1917 р. головним чинником у історичному розвитку українського народу була ідея «возз'єднання з братнім російським народом». Ця ідея дістала свій вираз у «Історії Української РСР», виданої в 1953 р. Переяславська рада виходила ж результатом національно-боротьби боротьби українського народу. Виходило, що українці тільки того й хотіли, що об'єднатися з Російською державою. «Виходило, що протягом багатьох століть український народ боровся головним чином ... проти власної національної незалежності. Що незалежне існування було величезним злом для нашого народу. І що, отже, всі ті, що кликали його на боротьбу за національну незалежність, були ... найлютішими ворогами українського народу» - говорив автор [1, с. 36].

Михайло Юліанович з легкістю спростовує усі аргументи на користь возз'єднання з Російською державою. Головним з них було твердження, що з

Російською державою буде краще боротися проти спільних ворогів, зміцнювало економічні зв'язки між народами. Але, на думку М. Брайчевського, якщо притримуватись такої думки, то по таким же причинам можна було б виправдати будь-яке колоніальне загарбання. Як от наприклад, з таким же успіхом можна було б виправдати колоніальне загарбання Англією Індії, сказавши, що воно сприяє економічному зближенні народів [4, с. 39].

Крім того, історик говорить, що ідеї Переяславської ради не були виразом інтересів цілого народу: ні українського, ні російського. Ці рішення приймалися лише у колі Б. Хмельницького з української сторони та Олексія Михайловича з російського боку.

Зазначає вчений також про негативні наслідки Переяславського акту: відновлення великого землеволодіння, посилення кріпацтва, остаточно ліквідовано автономію Української держави (1764 р. – було скасовано гетьманщину, а в 1775 р. – зруйновано Запорізьку Січ), занепад культурної сфери, жорстокі заборони у сфері використання української мови [1, с. 61].

Отже, Переяславський акт – це ніяким чином не могло бути «возз'єднання двох братніх народів», як це протягом довгого часу подавалося в російській історіографії. Незважаючи на історичну дійсність, російська ідеологія намагалася по-своєму інтерпретувати історичні факти, за для того щоб утвердити свою могутність серед інших. Саме ці розбіжності щодо правдивості історичного процесу і його інтерпретації у російській історіографії і показав М. Брайчевський, на прикладі Переяславської ради. Вчений розкриває саму суть Переяславського акту і наголошує на його негативних наслідках. Тому праця «Приєднання чи возз'єднання» має надзвичайно велику історичну цінність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Брайчевський М. Ю. Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції) / М. Ю. Брайчевський. - Торонто: Нові дні, 1972. - 66 с.
2. Гирич І. Коментар до «Приєднання чи возз'єднання?». Триптих / І. Гирич // Переяславська Рада 1954 року. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 419 – 425.
3. Кухарчук Ю. Післяслово до статті Михайла Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?» / Ю. Кухарчук // Переяславська рада: історичне значення та політичні наслідки. - К.: Видавничий центр «Просвіта», 2003. - С.68 - 73.
4. Кухарчук Ю. Михайло Брайчевський - просвітник українського народу / Ю. Кухарчук // Світогляд. - 2010. - № 2 (22). - С.37-39.

Юлія Окоча
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: д.і.н., професор Ярмошик І.І.

Історія написання роману Пантелеймона Куліша «Чорна Рада»

Задум написати історичний роман виник у П. Куліша на хвилі глибокої зацікавленості ідеями народності, культурної самобутності українців. Він надихався атмосферою загального патріотичного піднесення та пробудження національної свідомості. У той самий час історична тематика з'явилася не тільки у творах українських митців, таких як Т. Шевченко, а і зарубіжних: М. Гоголя, О. Пушкіна, В. Шекспіра, В. Скотта. Письменники за допомогою звернення до минулого усвідомлювали складні процеси історичного минулого: непрості взаємозв'язки людини і історії, особи та народу, влади та моральності, перемог і поразок у боротьбі за власну державу.

П. Куліш покладав великі сподівання на свій твір. Вже у жовтні 1843 року він пише у листі до М. Погодіна про свій роман та повідомляє майбутню назву: «Сотник Шрамко та його сини». Пантелеймон Олександрович вважає, що цей твір збагатить культурну спадщину України.

Писати свій роман П. Куліш починає наприкінці 1843 року у двох версіях: українській та російській. Закінчив його Пантелеймон Олександрович через два з половиною роки – у серпні 1846 року, хоча продовжував редагувати текст та удосконалювати роман.

У листі до українського історика та філолога О. Бодянського, П. Куліш писав, що за допомогою свого твору він бажає збагатити українську народну мову та піднести її до ступеня літературної.

Першим рецензентом твору став М. Костомаров, якому дуже сподобалися фактологічна основа твору та те, що автор зміг зберегти високу міру історичної достовірності. П. Куліш володів новим поглядом на історичне минуле України, що сформувався у нього під впливом багатьох чинників. Задля того, щоб написати роман він досить довго вивчав історичні, етнографічні та мемуарні джерела. Пантелеймон Олександрович намагався запозичити досвід написання творів з відображенням історичної тематики у російській, польській літературі та творах британця В. Скотта.

Не обійшов стороною П. Куліш і літописи. Найбільш оцінений з сторони автора був «Літопис Самовидця», який він вважав найповнішим серед відомих літописів. Мабуть, саме через це П. Куліш обґрунтовував багато місць у своєму романі посилаючись саме на «Літопис Самовидця». Використовував він і розповіді з літопису Граб'янки та спогади запорожця Микити Коржа.

Пантелеймон Куліш, як автор, що вбачав у своєму романі велику роль для української культури, відповідально підійшов до географічних описів, розповідей про побут і звичаї різних верст та намагався історично достовірно описати предмети побуту, одяг, страви, зброю, манери та мовний етикет.

На початку 1845-1846 рр. П. Куліш добився того, що роман фрагментами публікували в виданнях «Современник» та «Москвитянин», але опублікувати роман до кінця не вдалося. Український текст роману П. Куліш зміг випустити на початку 1857 року, тобто через одинадцять років після

його написання. У тому ж році була нагода опублікувати і російський варіант у журналі «Русская беседа».

В. Неділько, український дослідник, визначає жанр «Чорної ради» як соціально-історичний роман. Крім історичних подій у творі відображена і площина соціальних відносин: боротьба станів, суспільних верств, відносини між станами.

В епілозі автор називає свій твір «хронікою», що на думку дослідниці Р.Багрій, не відображає правдивої природи «Чорної ради», адже в історичній хроніці немає вигаданих персонажів і подій. Дослідниця уточнює: «те, що Куліш розуміє під словом «хроніка», насправді є історичним романом з його двома боками – історичною канвою (Кулішева «хроніка») і вигаданою, белетристичною, оповіддю (Кулішеве «драматичне викладення»).

На таку суміш реального та вигаданого звернув увагу також видатний український історик, етнограф та громадський діяч М.Костомаров. Він зауважив, що вимисли в історичному романі мають схожість з дійсністю, а вигадані уявою автора події змальовані так, як би вони «відбувалися в певну добу і в певній країні, якщо б вони не були вигаданими». М. Костомаров стверджує, що романіст повинен бути точним як у відтворенні подій, властивих певному викладу, так і у описі деталей, уточнень та нюансів.

Пантелеймон Куліш у своєму творі висвітлював події, що відбувалися насправді – чорну раду у Ніжині 1663 року, що була скликана для обрання гетьмана Лівобережної України. Вона відбулася 27-28 червня поблизу міста Ніжина. Підсумком Чорної ради було обрання гетьманом Лівобережної України Івана Брюховецького. Назвали раду «чорною» через те, що на окрім козаків взяли участь селяни та міщани, тобто «чернь», що мала право голосу.

Історичні події викладаються у наступній послідовності. На старшинській раді в Козельці у 1662 році було обрано гетьманом Лівобережжя Якимом Сомком. Гетьман вважався наказним (на сучасний лад – виконуючий обов'язки), через те, що царський уряд не затвердив обрання. Я. Сомко був колишнім сподвижником Б. Хмельницького і у своїй

політичній діяльності орієнтувався на Росію. До обрання гетьманом Яким вів боротьбу «за булаву», тобто за владу з Золотаренком, що був ніжинським полковником. На Правобережній Україні, як і на Лівобережній, спокійно не було. З 1663 року там гетьманував Павло Тетеря-Моржковський, що був зятем Хмельницького. Головним конкурентом Тетері був Брюховецький, що мав можливість служити при Б.Хмельницькому та засвоїти важливі управлінські навички. Після смерті Хмельницького Брюховецький подався на Січ та з 1659 року був там кошовим. У своїй політиці він виступав проти багатії та несправедливої старшини, заступався за бідний народ та бажав широких прав для черні. Серед інших він вирізнявся тим, що був добрим промовцем та вмів вести за собою народ. Брюховецький орієнтувався на Москву і за нагоди підтверджував відданість цареві. Російський уряд, у свою чергу, за допомогою Брюховецького намагався зміцнити свої позиції в Україні. Саме за допомогою російського уряду Брюховецький здобув перемогу на Чорній раді. Ці події призвели до розвалу держави та викликали довготривалу громадянську війну, що і стало основою роману.

Отже, на написання першого історичного роману П. Куліша надихнуло почуття відповідальності за долю нації та пошуки шляхів виходу з колоніального рабства. Важливим фактом є те, що він почав писати не про переможні сторінки історії козаків, а зайнявся описом подій розколу України, що М. Костомаров називав добою «Руїни», тобто періодом громадянської війни, в якій Україна розпалася на дві частини: Правобережну (намагалася вплинути Річ Посполита) та Лівобережну (перебувала під контролем Московської держави).

Список використаної літератури:

1. Багрій Р. Шлях сера Вальтера Скотта на Україну: («Тарас Бульба» М.Гоголя і «Чорна рада» П. Куліша в світі історичної романістики В.Скотта): Літ.-крит. нарис: Пер. з англ. — К., 1993.— 296 с.

2. Українська література: імена і долі письменників/ «Бібліотека українця»; [ред Гаєвська Н.М., Монастирська Л.С.]-Київ: Видавництво «Бібліотека українця», 2001.- 342с.

3. Сірка Й. Історичний аспект двомовності в українській літературі ХІХ ст. на прикладі творчості Пантелеймона Куліша / Й. Сірка; «Мистецька Лінія» .- Ужгород : Видавництво «Мистецька Лінія», 2008.- 86 с.

4. Чорна рада : поезія: посібник для 9 класу / П. О. Куліш. - Х. : Ранок: Веста, 2002. - 80 с.

*Юлія Юрківська
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: д. і. н., професор Ярмошик І. І.*

Вивчення «Історії Русів» російськими та польськими дослідниками

Актуальність вивчення теми полягає у тому, що «Історія Русів» – це один із найвидатніших творів української літератури. Її зміст стосується подій не лише українського минулого, а й польського та російського, взаємозв'язків між цими народами, з якими Україна і сьогодні має тісні взаємини. Метою статті є дослідити, яке місце в зарубіжній історіографії посідає «Історії Русів», особливо в тих державах, які описані у праці.

Вивченням «Історії Русів» займалися як російські, так і польські історики. Єдиної позиції стосовно ставлення до опису подій не склалося, але виникли певні схожі тенденції серед дослідників однієї країни.

Російські дослідники критично ставляться до «Історії Русів» та зосереджуються на негативному ставленні до держави та її народу. Одним із перших це зробив Геннадій Карпов, який у праці «Критический обзор разработки главных русских источников, до истории Малороссии относящихся, за время 8-е января 1654 – 30 мая 1672» визначив жанр твору як «політичний памфлет», тобто твір, автор якого досить мало дбав про підбирання достовірних історичних джерел, а для доказу правдивості описаного опирався на авторитетних особистостей. Так, наприклад,

вказується на участь у складанні твору історичних осіб, описаних в ньому. Основними ознаками таких творів він виділив: зверхній лібералізм, проповідування гуманних поглядів, звинувачення неприємних для автора народів у неосвіченості, варварстві, деспотизмі, схильності до лякливості та підступності, напротивагу цьому народам, які автор захищає, приписуються кардинально протилежні риси. Вони, зазвичай, багаті на анекдоти, в яких звичайні події прикрашаються фантастичними. Карпов негативно ставиться і до самого автора, називає його людиною зовсім не ліберальною, безталанною та озлобленою, і внаслідок цього відводить «Історії Русів» у значимості останнє місце [3, с.44-45]. Але, попри таке ставлення до автора, Карпов досить об'єктивно оцінює описані події. Він провів історичну критику використаних фактів, незважаючи навіть на своє твердження, що це суто літературний твір і що розглядати його треба саме з таких позицій. Провівши дослідження спірних питань, висвітлених в «Історії Русів» з протилежних до автора позицій, він дійшов до висновку, що праця є «найзлостивішим політичним пасквілем» [2, с.25].

Критично ставився до «Історії Русів» і Сергій Соловйов. У статті «Нарис історії Малоросії до підкорення її цареві Олексію Михайловичу» він звернув увагу на велику кількість історичних неточностей в праці [2, с. 25].

Не менш негативно ставився Микола Ульянов. У монографії «Происхождение украинского сепаратизма» він характеризує «Історію Русів» як збірку польських агітаційних матеріалів, що заповнили Україну після приєднання до Російської імперії. Адже, часто, промови, приписані козацьким діячам та татарам прямо вказують на своє польське походження. Прикладом цього він приводить промову кримського хана про Росію: *«У ній всі чини і народ майже неписьменні і численністю різноверстних і химерних мольбищ схожі з язичництвом, а лютістю перевершують диких між собою вони... безпрестанно б'ються і тиранствують, знаходячи в книгах своїх і хрестах щось недобре і не до вподоби кожного»*. Поширений польський

погляд на Російську імперію приписується промова Івана Богуна та Івана Виговського [5].

«Історію Русів» він вважає «Кораном сепаратистського руху» на українських землях та «найнедостовірнішою козацькою історією». Приписує автору використання неправдивих та вигаданих матеріалів, легенд та фантастичних розповідей з метою умисної фальсифікації історичних фактів. Засуджує невизнання автором існування єдиного російського народу в Х-ХІІІ ст. та оголошення Київської Русі виключно українською. Не міг він пробачити йому і негативне ставлення до Петра І та Олександра Меншикова. Та, незважаючи на таке ставлення до «Історії Русів», Ульянов відзначив її великий вплив на істориків та культурних діячів, причетність до появи нових творів, в першу чергу Т. Шевченка та М. Грушевського [5].

Сучасна російська дослідниця Світлана Лукашова у статті «История Русов» в современных украинских исследованиях» проаналізувала та спробувала систематизувати найважливіші висновки, зроблені українськими дослідниками кінця ХХ – початку ХХІ ст. На основі цього вона дійшла до думки, що сучасні українські дослідники не додали нічого суттєвого до висновків, сформованих ще О. Оглоблиним.

З-поміж польських дослідників, які вивчали «Історію Русів» можна виділити Олександра Яблоновського, який мав тісно спілкувався з Володимиром Антоновичем і таким чином хотів зміцнити українсько-польські зв'язки. Він вивчав текст «Історії Русів» з позиції історичного принципу. У статті 1896 р. «*Kozaczyzna a legitymizm, dwie legendy polityczno-historyczne Ukrainy – batoryńska i baturyńska (Ateneum 896, VIII)*» показане скептичне ставлення до «Баторієвої легенди» та присутня спроба спростувати причетність Стефана Баторія до «регуляції» козацтва. Він описує «Історію Русів» як безперервний український козацький епос, що складається з багатьох детально зібраних та майстерно оформлених легенд і небилиць. Текст твору є джерелом політично-історичної думки для

освіченого суспільства Лівобережної України кінця XVIII століття, і цим самим служить для піднесення українського духу [4].

Польський історик українського походження Людвік Яновський гостро критикує зміст «Історії Русів» у статті 1913 р. «*O tak zwanej "Historii Rusow"*». Він вважає, що присутні у тексті детальне і майстерне зображення сцен катувань і страт українського населення слугує для розпалювання міжнаціональної ворожнечі та фанатизму, а патріотичні почуття її автора найяскравіше проявляються у ненависті до інших націй, особливо поляків, а, навпроти вагу цьому, ставлення до росіян – толерантне. Яновському належить твердження, що «Історія Русів» - це апокриф української історії, який вже майже ніхто не читає, але він продовжує жити у творах письменників і надалі робить свою справу [1].

На відміну від О. Яблоновського та Л. Яновського, Францішек Духінський позитивно оцінював «Історію Русів». У праці «*Zasady dziejow Polskich i innych krajow slowianskich*» він виказав високу оцінку „Історії Русів“, називав її «звинувачувальним документом проти Москви». Але все ж він не визнавав українців окремим народом, тому трактував описані події за власним поглядом. Описуючи взаємовідносини між поляками та іншими слов'янськими народами у минулому, він найбільше уваги приділив Київській Русі. Ця держава, свою чергу, представлена як звичайне відгалуження польського народу, а руська мова – провінційний діалект польської. Виступав про те, що росіяни присвоїли собі ім'я руського народу за наказом Катерини II після приєднання українських земель, а справжня їхня назва – московіти та москалі. Пояснюється це «соромом варварів», які ввійшли в культурне суспільство і захотіли прикрасити себе благородним іменем [5].

Отже, через яскраво виражені проукраїнські погляди автора «Історії Русів» ставлення російських та польських дослідників до праці було досить негативним, всі вони відзначили недостовірність описаних подій, деякі дослідники навіть спробували трактувати це на свою користь. Вони

акцентують увагу на шовіністичності поглядів автора та витікаючому з цього прагнення навмисно принижувати та паплюжити народи, які йому не подобаються. До того ж вимальовується тенденція, коли російські дослідники відзначають найнегативніше ставлення до росіян, а польські – до поляків.

А от щодо історичного значення «Історії Русів» їхні погляди розділилися на дві групи:

- 1) Заперечують важливість праці, применшують вплив на інших дослідників, констатують спад інтересу до неї (менша кількість вчених);
- 2) Все ж визнають значущість та авторитетність «Історії Русів» як літературного твору та вплив на діячів культури та науки (переважна більшість).

Список використаних джерел та літератури:

1. Бердник О. «Історія Русів» у контексті слов'янської культури / О. Бердник // Література в контексті культури. – 2008. – Вип. 18. – С. 16-26.
2. Історія Русів /Пер. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука. – К.: Рад. письменник, 1991. – 318 с.
3. Карпов Г. Ф. Критический обзор разработки главных русских источников, до истории Малороссии относящихся, за время 8-е генваря 1654 – 30-е мая 1672 года / Г. Ф. Карпов. – М.: Тип. Грачева, 1870. – 191 с.
4. Мишанич Я. О. «Історія Русів»: історіографія, проблематика, поетика / Я. О. Мишанич. – К., 1999. – 240 с.
5. Улянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/POLITOLOG/ulianow_ukraina.txt

*Оксана Маркевич
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

**Сучасна історіографія про становлення та розвиток станового місцевого
самоврядування на Правобережній Україні**

Розвиток місцевого самоврядування і його законодавства – пріоритетні напрямки державної політики. Реалізація залежить від активної участі населення, діяльності місцевої громади. Представники історичної школи права доводили, що дієвими закони будуть тоді, коли вони зрозумілі народу і виходять з його історичних традицій. Саме тому звернення до минулого дає нам розуміння перебігу сучасних процесів державотворення. Завданням цієї розвідки є аналіз наукових публікацій сучасних українських і зарубіжних дослідників, що стосуються вивчення форм місцевого самоврядування на українських землях в кінці XVIII – першій половині XIX століття.

На території, яка входила до складу Російської імперії місцеве самоврядування розвивалося в двох основних формах: міське та дворянське. Абсолютна монархія робила все можливе аби детально контролювати місцеву владу, а тому законодавство чітко і незмінно регламентувало всі його прояви. Дворянство отримало привілей вирішувати станові питання Жалуваною грамотою 1785 р. Воно було залежним від самодержавства, а за кількістю прав відрізнялося від західноєвропейської станової традиції, в тому числі і від польської. Міські органи станового самоврядування формувалися відповідно до Жалуваної грамоти містам. Міське та дворянське самоврядування на Правобережжі мало відмінності, оскільки ці землі входили до складу Речі Посполитої, а отже мали свої, вже століттями напрацьовані механізми управління, які відрізнялися від імперських чисельністю та напрямками діяльності. Вивчення цих особливостей стало предметом зацікавлень сучасною історичною наукою.

Міщанські органи станового самоврядування вивчає Шандра В. С. Дослідниця дійшла висновку, що Катерина II чітко структурувала обов'язки кожного соціального стану, де міщанам відводилась окрема роль. Водночас доведено, що мешканців міст, які мали до цього історично сформовані категорії, не вдалося об'єднати в одну станову корпорацію. Більш-менш чіткі і дієві станові інституції для управління територіальними громадами мали лише ремісники. Валентина Степанівна наповнила дослідження численними

прикладами із повсякденного життя цехових старшин, ремісничих голів і писарів, «звичайних» ремісників, використовуючи архівні матеріали. Перед нами постає і повсякденне життя «довгого» ХІХ століття з викривання всіх його недоліками: хабарництво, посули, незаконне схвалення на посадах тощо. Окремо виділено діяльність євреїв у самоврядуванні. Щодо Правобережжя, то дослідниця довела, що на колишніх землях Речі Посполитої верховна влада застала більш розвинутий устрій, який підтримувався залишками магдебурзького права та продовжував існувати практично без змін до Листопадового повстання [13].

Приватновласницький характер міст і містечок Волинської губернії стали предметом дослідження О. М. Карліни, О. П. Прищепи, М. В. Бармака. Вивченням Волинської губернії ґрунтовно займається О. М. Карліна, зокрема нею зауважено особливості управління містами першої половини ХІХ ст. [9, 10]. На основі широкого кола архівних джерел луцька дослідниця визначила як вплинув приватновласницький характер повітових міст та етносоціальний склад населення на становлення міського самоврядування в перші десятиліття входження регіону до складу Російської імперії.

Рівненська дослідниця Прищепка О. П. проаналізувала особливості розвитку міст Волині другої половини ХІХ ст., враховуючи їх приватновласницький характер, розташування, наявність шляхів сполучень розвиток торгівлі та промисловості. Проаналізовано чисельність населення, динаміка його зростання та фактори, які цьому сприяли. Що ж до міського управління в цілому і місцевого самоврядування зокрема, то авторка довела, що в досліджуваний період вони не могли позитивно впливати на життя міста, господарство тощо. Позитивні тенденції намітились з 90-х рр. ХІХ ст., вагомих результатів досягли у розвитку освіти і культури [11].

Заслужовують на особливу увагу праці, присвячені дворянству і його становому самоуправлінню. Серед них дослідження Бармака М. В. про формування органів влади Правобережної України, в тому числі вперше зроблено спробу показати взаємодію шляхти з губернською адміністрацією

[2]. Так, було доведено, що після заснування Волинської губернії та до закінчення царювання Миколи I обов'язки губернаторів виконували двадцять чотири особи, п'ятеро з яких на посаді перебували тимчасово, доки верховна влада підбирала підходящу кандидатуру. За підрахунками М. В. Бармака середня тривалість обіймання посади волинського губернатора становила лише 2-4 роки [2, с. 202]. Автор доводить, що на тривалість обіймання головної посади в краї впливали налагодження взаємовідносин з місцевою елітою, в тому числі з дворянськими самоврядними інститутами влади.

Інститут предводительства в центрі наукової уваги сучасних українських дослідників. Остап Горобець визначив інститут предводителя дворянства в структурі місцевого, зокрема законодавче регулювання їх діяльності за часів Олександра I і Миколи I. Автор проаналізував обов'язки та повноваження, зокрема питання видачі дворянам паспортів, меценатську підтримку, фінансову діяльність тощо, а також питання станового самоврядування. Автор виявив специфіку функціонування інституту предводительства на матеріалах Київської губернії, при цьому узагальнивши досвід характерний для Правобережної України [5]. Предводителі дворянства південноукраїнських губерній Російської імперії в центрі уваги Лілії Циганенко [12], а Подільської – Ольги Барвінок, Ігор Кривошея [1].

Дворянство Лівобережних губерній досліджували Олександр Гуржій та Юрій Русанов. Проаналізовано процес нобілітації козацької старшини у дворянство та його законодавче оформлення на імперському та місцевому рівнях. Два розділи присвячені інституту предводителя дворянства: його повноваження та персональний склад. Дослідники не вдавались у порівняння можливостей впливу привілейованого стану на місцеве управління на Лівобережжі та Правобережжі [6]. Однак висновки, що дворянські вибори відбувалися під пильним наглядом губернаторів, а виборні посади за своїм становищем фактично нічим не відрізнялися від призначуваних відрізняються від результатів дослідження Людмили Казначеевої. Остання проаналізувала роль і місце Волинського дворянського зібрання як засобу

збереження корпоративних прав польської еліти і довела, що на Правобережжі верховна влада проводила унікальну політику, де лояльність еліти була тим фактором який визначав можливість впливати на управління краєм [8].

Висвітливши функції, структуру і участь Волинського дворянського зібрання у системі органів влади, Людмила Казначеева дійшла висновку, що отримані привілеї не входили у жодне порівняння з тими, які мала місцева еліта у Речі Посполитій. На сеймиках, в яких брала участь безземельна шляхта, ухвалювались постанови загальнодержавного характеру, приймались обов'язкові рішення з питань управління, встановлювався розмір та кількість податків, їх використання, вирішувалась необхідність скликання війська. Незалежності та ваги сеймикам додавало володіння скарбницею, коштами з якої вони розпоряджалися на власний розсуд. Тоді як Волинське дворянське зібрання збирало кошти для використання на місцеві потреби під наглядом губернатора і на жалування виборним державним посадовцям. Щодо питання про вибори, то дослідниця вказала, що шляхта формувала судову та поліцейську гілки, що звужувало коло станових урядовців. В Речі Посполитій обиралися також представники фінансової та військової адміністрації [7].

Детально на дворянських зібраннях зупинився Даніель Бовуа у праці «Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830» [4]. Питання проведення виборів, а також діяльність найвідоміших губернських предводителів дворянства набули подальшого розвитку у його роботі «Гордіїв вузол Російської імперії: Влада, шляхта і народ на Правобережній Україні (1793-1914)» [3]. Разом з тим отримані висновки потребують уточнення. Зокрема автор вказав, що губернські маршалки на Правобережжі переобиралися десятками років [4, с. 156]. На Волині ми не знайшли цьому підтвердження. Найдовший термін на посаді губернського маршалка, або за російським зразком предводителя дворянства, перебував Ленкевич Грациан Станіславович – дев'ять років (1829-1838 рр.), тобто три терміни поспіль. Два

повні періоди обіймав Ворцель С. С., з огляду на його заслуги у розвитку освіти для поляків. Набагато частішими були випадки, коли шляхта не втримувалась до кінця строку перебування на посаді. Так, зокрема, майбутній волинський губернатор Варфоломій Каєтанович Гіжицький обіймав посаду предводителя двічі і обидва рази менше року.

Отже, питання місцевого управління та самоврядування в центрі уваги українських та зарубіжних дослідників. Особливе зацікавлення викликає взаємодія державної служби та самоврядування, губернаторів і предводителів дворянства. Дослідники дійшли висновку, що саме на Правобережжі влада зіткнулась з необхідністю взаємодії з органами самоврядування задля злагодженої співпраці і, навпаки, нехтування потреб зумовлювало напругу в регіоні і кризу розвитку.

Список використаної літератури та джерел:

1. Барвінок О. В. Дворяни Подільської губернії в органах державного управління та станового самоврядування регіону (1793-1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / О. В. Барвінок. – Миколаїв, 2014. – 20 с. Режим доступу до тексту: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/3944/1/Barvinok%20O.V._avtoreferat.pdf
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кін. XVIII – пер. пол. XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль : в-во „Астон”, 2007. – 512 с.
3. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914) / Д. Бовуа [пер. с французского Марии Крисань]. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 1008 с.
4. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 / Д. Бовуа [пер. с французської Зої Борисюк]. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
5. Горобець О. Інститут предводителя дворянства в структурі місцевого управління першої половини XIX ст.: правовий статус та його реалізація (на матеріалах Київської губернії) / О. Горобець // Український історичний збірник. – Вип. 15. – 2012. – С. 50-58.

6. Гуржій О.І. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. – 172 с.
7. Казначеева Л.М. Волинське дворянське зібрання (1796 - 1917): функції, структура, участь у системі органів влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Л. М. Казначеева. – К., 2008. – 17 с.
8. Казначеева Л. Формування складу та повноважень Волинського дворянського зібрання (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / Л. Казначеева // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2006. – Вип. 7. – С. 81–92.
9. Карліна О. М. Склад і повноваження магістратів повітових міст Волинської губернії в першій половині XIX ст. / О. М. Карліна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Вип.87. – 2011. – №8. – С. 50-54.
10. Карліна О. М. Соціокультурний портрет волинського містечка першої половини XIX ст. (за матеріалами Олицької Ратуші) / О. М. Карліна // Наукові записки. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Т.19., Кн. 1. – 2009. – С. 492-504.
11. Прищепа О. П. Міста Волині в другій половині XIX - на початку XX ст. : автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 /О.П. Прищепа . – Чернівці: 2003 . – 20 с.
12. Циганенко Л. Предводителі дворянства південноукраїнських губерній Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Лілія Циганенко // [електронний ресурс] Режим доступу до тексту: // http://inb.dnsgb.com.ua/2011-3/11_tciganenko.pdf
13. Шандра В. Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Шандра. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 341 с.

УКРАЇНА І СВІТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ТА ПОСТАТЕЙ

Вікторія Пустушева
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к.і.н., старший викладач Маркевич О.В.

Феномен Т. Масарика або соціологічні погляди відомого дослідника та державного діяча

Актуальність дослідження. Томаш Масарик – особистість дійсно непересічна, яка відстоювала незалежність, самостійність, окремішність своєї держави. Людина, котра зрозуміла з чого потрібно почати і як крокувати до власної держави. Чому звертаємося до цієї теми зараз? Тому що вже не перший рік скидаємо ярмо ворогуючої країни і намагаємося впевнено стояти на власних позиціях; тому що 100 років назад не змогли відстояти свою незалежність, не змогли лавірувати в тодішній геополітичній обстановці і не мали власного лідера. Віддаючи шану М. Грушевському, В. Винниченку, С. Петлюрі, але, на жаль, їм не вдалося до кінця дійти поставленої мети. Тому вивчати таку особистість як Томаш Масарик - необхідно. І, можливо, почерпнувши щось, відкривши нове для себе – ми зможе змінити ситуацію довкола.

З самого початку своєї діяльності Томаш Масарик аналізує кризу сучасного йому суспільства, в якому розпадається традиційний порядок цінностей, а новий ще не створений і не стабілізований. Вченого цікавлять в той час два феномена, які тісно пов'язані між собою, в рамках яких він буде пояснювати сучасний світ: феномен скепсису і самогубства.

Взагалі для Томаша Масарика ця тема не була випадковою. Ще в дитинстві він відчув шок, коли поруч з будинком, в якому проживала його сім'я, знайшли молодого наймита, який закінчив життя самогубством.

Масарик відчув страшний подив: які спонукання можуть привести людину до такого вчинку? Згодом це буде основною соціологічною проблемою, яку він буде досліджувати і напише свою фундаментальну працю «Самогубство, як масове суспільне явище сучасної цивілізації» [4, с. 324].

«Самогубство...» - перша соціологічна робота чеського автора. Вона написана під впливом контівського позитивізму, в ній Масарик вперше використовує статистичні дані. Аналізуючи можливі причини самогубства, він доходить до висновку, що вплив природи, фізичний стан людини і біосоціальні фактори впливають лиш опосередковано і можуть викликати лише схильність до цього. Вплив політичної обстановки і економічних відносин Масарик оцінює, як вирішальний. «Найбільше зла приносить не реальна бідність населення, а те, що люди думають, що живуть в бідності», - стверджував діяч [1, с.114]. Автор наголошує, що суспільство того часу було багатше, ніж традиційне, однак самогубств в ньому було значно більше.

Діагноз суспільству Масарик показує в такому вигляді: самогубство являється наслідком краху світогляду, представленим християнством. Освіта, яку отримує людина сприяє гордині, зарозумілості, впевненості, що вона все розуміє, все пізнала, і всього може домогтися сама, що в результаті призводить до втрати віри в Бога. Але, звичайно, від освіти та науки відрікатися ніхто не буде.

Ми бачимо, що сам Масарик різнобічний і також має масу протиріч. До прикладу, в його «Самогубстві..» ми знаходимо Масарика-позитивіста (з спробою дати наукове, засноване на статистиці пояснення феномену самогубства), Масарика-мораліста (з упередженнями, що єдиними ліками від цього феномену є самоосвіта, самовдосконалення, цілеспрямована робота для себе і для інших), Масарика-філософа історії (з тезою, що сучасний стан суспільства виявляється наслідком історичного розвитку, сенс якого виявляється основним питанням, над яким потрібно міркувати) [2, с.327].

До проблеми самогубства він повертається постійно, майже в кожній своїй фундаментальній роботі. Але безперечно головною по праву

вважається праця «Самогубство, як масове суспільне явище сучасної цивілізації» (1881 р.) Масарик говорить, що це досягає такого ступеня, що про схильність до самогубств доводиться говорити, як про патологічний стан сучасного суспільства. Говорячи про майбутнє він стверджує, що в історичній перспективі схильність до самогубства і стану психозу є наслідком відсутності нових світоглядів, думок, а звідси «застій суспільства». Філософ називає епоху (в якій відповідно проживав) – перехідною, епохою духовної і моральної анархії. Час, коли авторитет церкви впав, а абсолютизм посилювався, наслідком чого було – штучне і насильницьке встановлення всезагального світогляду і політичного режиму. В протиположному майбутньому приготує революції, війни, смерть, голод.

Масарик стверджує, що людина обурилася і збунтувалася проти абсолютизму, почала розвивати революційні ідеї. Людина стала неспокійною, мінливою, нервовою та впадала в утопізм, при цьому постійно відчуваючи повсюди брехню. Так розповсюджувався песимізм, не тільки теоретичний, але і практичний – негативний погляд на життя. Звідси втома, роздратованість, нервозність і схильність до самогубства. [1, с.116]

Суспільство того часу розглядалося Масариком, з психофізичної точки зору, – паталогічно роздратованим, розбитим, воно було в стадії «переродження».

Звернувшись до статистики вчений стверджує, що кількість самогубств в Європі і Америці досягає – 100.000 осіб на рік. До того ж частішають випадки самогубства дітей. Дивує філософа те, що тодішнє населення рахувало жертв революцій і війн, але самогубства не дивували, не лякали. Масарик говорить: «А яке це суспільство, яка його організація, який його моральний стан, що воно може спокійно і байдуже це переносити?» [3, с. 299]

Та парадокс в іншому: під час війни кількість самогубств зменшується суттєво (що не можна сказати про кількість вбивств), тому що увага зосереджується на боротьбі, люди мають ціль, мету, мотив, а отже і сенс

жити. Тому характер війни він завжди залежить від характеру солдат, від їх настрою. Якщо війна пустила на волю всі негативні елементи: злобу, ненависть, потяг до вбивства, то це не означає, що всі ці елементи виникли під час війни, - вони були характерними цьому народу і до війни; дияволи 1914 р. не були ангелами 1913 р. Це означає, що умови життя і раніше диктували їм ці настрої. Та найголовнішим є те, що Масарик слухав і аналізував суспільство. Він пише праці, знаходить документи, що стверджують про давнє коріння чеської державності. Людина, котра в дитинстві говорила словацькою і німецькою, змогла ідентифікувати себе чехом і розуміла, що найголовніше завдання: донести це пересічним громадянам. Можливо це і є головною причиною, чому століття назад Масарик здобув державність. Він дивився глибше і болісніше в очі громадян, котрі втомилися від абсолютизму; дослідження самогубств і морального стану суспільства давали йому ясну картину. Масарик дивився правді в очі і вміло лавірував в тодішній ситуації війни та революцій. Він писав твори і намагався відкрити очі чехам, словакам. Він намагався зберігати лояльність і віру до Австро-Угорської імперії допоки не зрозумів, що з цього не вийде нічого путнього. Він був проти абсолютизму. Масарик проголошував правила демократії. І навіть говорячи про Росію (до котрої відносився з протиріччями) зазначав: «В Росії багато революціонерів, але мало демократів, навряд чи з цього щось вийде».[2, с.333] Здається, в наш час, хоч і на жаль, це актуально і викликає багато роздумів.

Список використаної літератури:

- 1.Лаврик Е.Г. Соціологічна теорія і політична практика Т.Г.Масарика / Е. Г. Лаврик //Соціологічні дослідження. – 1998. – №4. – С. 112-120.
- 2.Млечин Л.М. Холодна війна:політики, полководці, розвідники / Л. М. Млечин. – М.: ЗАО Центрполіграф, 2009. – 574 с.
3. Масарик, Томаш Гарріг. Світова революція [Текст]: спогади / Т. Г. Масарик; авторизований переклад Н. Ф. Мельникової-Папоушек. - Прага: Полум'я-Орбіс, 1926. – 367с.

4. Шемякін А.Л. До і після Версаля: Політичні лідери і ідея національної держави в Центральній і Південно-Східній Європі / А. Л. Шемякін. – М.: «Індрік», 2009. – 432 с.

Марина Янчевська
студентка 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., ст. викладач Маркевич О. В.

М. В. Ломоносов та його вплив на розвиток історичної науки

Михайло Ломоносов – постать в науці, яку найкраще характеризує прикметний «перший»: перший російський вчений світового значення, перший хімік тощо. До цього варто додати: астроном, приладобудівник, географ, металург, геолог, поет, затвердив підстави сучасної російської літературної мови, художник, історик, поборник розвитку вітчизняної освіти, науки і економіки.

Михайло Васильович Ломоносов народився на півночі Росії в Архангельській губернії 8 листопада 1711 року в сім'ї заможного селянина-помора. Він рано почав займатися щоденною працею: допомагав в полі та пас худобу. Вже з десяти років разом із батьком Василем Ломоносовим ходив на рибний промисел.

Спочатку майбутній вчений світового рівня захоплювався читанням Життя святих. А одного разу М. Ломоносов в будинку односельчанина виявив дві світські книги, які йому з великими трудами вдалося отримати: «Граматика» М. Смотрицького і «Арифметика» Л. Магницького. « Від цього самого часу, - згадував сучасник, - не розлучався він з ними ніколи, носив завжди із собою, і невпинно читаючи, вивчив напам'ять». У свої 19 років Ломоносов вирішує зробити один з найголовніших вчинків у житті. Це був 1730 рік і він йде пішки з караваном мороженої риби в Москву [1, с. 267].

На перших порах в Москві дорослий учень живе у злиднях, долає численні перешкоди, але його пристрасть до пізнання, «жадібне цікавість»

лише зміцнюється. За ці п'ять років «болван» пройшов шість класів гімназії, прочитав безліч книг, здолав латинь, пробував писати вірші, з'їздив «за наукою» в Київ, де під час вступу до Слов'яно-греко-латинської академії Ломоносову довелося видати себе за сина дворянина. Потім він побуває і сином поповича і лише після спеціального слідства змушений буде назвати своє справжнє походження. В кінці 1735 року як один з кращих учнів він був відправлений для продовження освіти в Академію наук. В 1736 році Петербурзька академія відправила Ломоносова разом із двома іншими студентами - Виноградовим і Рейзером у Марбургський університет до відомого німецького філософа – Вольфа. Там знову були голод і безгрошів'я, мандри по чужій країні, веселі гулянки, таємне одруження, насильницька вербування до пруської армії, відчайдушна втеча, які супроводжували постійні наукові заняття [3, с. 256].

У 1739 року нікому поки не відомий студент Михайло Ломоносов надіслав до Академії наук з Німеччини «Лист про правила російського віршування», в якому були викладені основи нової віршованої системи, покликані замінити звичний для російської поезії XVII століття фонетичний вірш. До теоретичних роздумів був прикладений практичний зразок: «Оду присвячену гучній перемозі російських військ над турками і взяття Хотина 1739 року». За словами відомого російського критика Белінського, саме з Хотинської оди Ломоносова, розпочалася вся російська література [2, с. 312].

У 1741 році до Петербурга повертається різноманітно освічена людина, готовий служити Батьківщині на науковій ниві. У 1742 році Ломоносов був зарахований до штату Петербурзької академії наук ад'юнктом (асистентом) фізики. Але вже в 1745 році він став професором (академічних професорів називали і академіками) хімії. Однак цим коло його академічних занять не обмежується. Для Ломоносова не існувало поняття неможливого. Він береться за все, всюди встигає, постійно намагається щось зробити, відкрити, зрозуміти. Він проводить хімічні дослідження і експерименти з

дослідження атмосферної електрики. У 1746 році виступає з першою публічною лекцією на російській мові, на тему фізики. А в 1748 році побудував першу в Росії хімічну лабораторію, в якій викладав курс хімії. Ломоносов розробив атомне вчення про фізичну картину світу та сформував закон збереження маси. Він пише «Російську історію» і лист-трактат «Про збереження і розмноженні російського народу». Він організовує мозаїчну фабрику (для чого довелося проробити близько чотирьох тисяч дослідів) і клопочеться про створення Московського університету і гімназії при ньому.

Однією з вершин творчості М. Ломоносова в жанрі урочистої оди стала «Ода на день сходження на Всеросійський престол Її Величності Государині Імператриці Єлизавети Петрівни 1747 року». XVIII століття було епохою палацових переворотів і недовгих царювання. Ломоносову довелося жити при восьми правителях Росії. Чотирьом з них, включаючи недовго правив Петра III, він встиг присвятити урочисті оди. Єлизавета, дочка Петра I і Катерини I, захопила престол в 1741 році в результаті палацового перевороту і, у праці вченого виступає «великою правителькою Росії в цьому бурхливому столітті». І в цій, черговий, оді, Ломоносов відповідно до традиції створив не реальний, а ідеалізований образ імператриці як мудрої правительки Росії [4, с. 146].

Великий вчений, як і багато інших в XVIII столітті, вірив у необхідність освіченої монархії. Він не зазіхає на соціальну структуру навіть у думках (як це трохи пізніше зробить О. М. Радищев), він природно вживається в неї. Шлях до вершин освіти бачиться йому в індивідуальному пориві при створенні сприятливих умов. Ломоносов не тільки був одним з перших російських поетів Нового часу. Він (спільно з В. К. Тредіаковський) розробив принципи силабо-тонічного віршування, які в головних рисах збереглися і сьогодні [3, с. 89].

Повне зібрання творів Ломоносова становить десять величезних томів. Туди входять роботи з фізики і хімії, астрономії і лісової науки, металургії, географії, історії і, звичайно, вірші і філологічні роботи.

Отже, для історії російської культури важливі не тільки діяльність Михайла Ломоносова, а і його образ, приклад його фантастичної долі. Життя в даному випадку розіграло щасливий сюжет «роману кар'єри»: людина з низів, провінціал, долаючи безліч перешкод, знаходить своє покликання і приносить славу собі і вітчизні. Він зробив неоціненний вклад в розвиток історичної науки Російської держави.

Список використаної літератури:

1. Мицик Ю. А. Ломоносов Михайло Васильович / Ю. А. Мицик // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2009. — Т. 6. - С. 267.
2. Морозов А. А. М. В. Ломоносов: Шлях до зрілості. 1711-1741. / А. А. Мороз. - М. : Л., 1962. - 487 с.
3. Павлова Г. Є., Федоров А. С. Михайло Васильович Ломоносов, 1711-1765 / Г. Є. Павлова, А. С. Федоров. - М. : Наука, 1986. — 462 с.
4. Радовський М. І. М. В. Ломоносов і Петербурзька Академія наук / М. І. Радовський. - М. : Знання, 1999. — 315 с.

*Юліана Слободяник
учениця 10 класу Житомирської ЗОШ №5
Науковий керівник: керівник гуртка «Основи науково-дослідницької
діяльності» ЖМЦНТТУМ Шубіна О.П.*

Формування поліцейської бюрократії Волинської губернії кінця XVIII – першої половини XIX століття

Діяльність управлінських інституцій є предметом наукових зацікавлень сучасних дослідників, особливо поліції, реформування якої є одним з пріоритетних завдань державної влади. Як відомо, в роки незалежності України про необхідність створення поліції говорили не раз, нещодавно було прийнято Закон про Національну поліцію. А між тим поліцейські структури

діяли на території України і в минулому, щоправда, вони були елементами влади чужинських правителів.

Актуальність теми дослідження. Актуальність досліджень історії правоохоронних органів суттєво зростає на сучасному етапі розвитку держави та суспільства в Україні, коли звернення до спадщини минулого обумовлене ще й нагальними потребами реформування органів внутрішніх справ.

У дореволюційні часи питання кадрової політики в органах поліції, її організаційно-правове закріплення, як правило, залишалися в затінку питань її компетенції та діяльності. Прикладом може слугувати дослідження колишнього директора Департаменту поліції О. Лопухіна “Из итогов служебного опыта. Настоящее и будущее русской полиции” [2, с. 24-58]. На сьогодні історична наука приділяє цьому більшої уваги, оскільки саме від осіб, які обіймали поліцейські посади, їх компетентності, напряду залежала її ефективність.

Кадровий склад поліцейських чиновників у Волинській губернії формувався двома способами: шляхом виборів та призначень. На посади земського справника, засідателів земських судів шляхта обирала зі свого середовища. Його обирали на 3 роки, а затверджував особисто губернатор. Городничий, який діяв у містах, на відміну від земського справника, не обирався, а призначався Сенатом за поданням начальника губернії. Такий же порядок призначення застосовувався до приставів з кримінальних та цивільних справ, які призначалися губернським управлінням з старших поліцейських приставів, яких городничі атестували з “доброго боку”. Поліцейські пристави призначалися з числа квартальних наглядачів, а останні – управами благочиння з квартальних поручиків за атестатами поліцейських приставів та жителів кварталів. Квартальні поручики обиралися жителями кварталів, чим встановлювалася, хоча й номінальна, форма контролю за поліцією з боку населення, яке було безпосередньо зацікавлене в

її результативній та сумлінній діяльності. Обрання квартальних поручиків затверджувалося городничим [3, с. 748-828].

Посади поліцейських органів влади у Волинській губернії розподілялися за класами у відповідності до „Табелів про ранги” У зв’язку з цим привертає увагу та обставина, що клас поліцейських посад визначався не за військовими чинами. Це свідчило про відокремлювання поліцейських органів та ліквідацію подвійного підпорядкування їх керівного складу – поліцейські чиновники мали у попередній період, як правило, військові звання, значилися на військовій службі і нерідко отримували від військового відомства жалування. Таким чином, поліція у містах почала реформувалася на цивільній основі [6, с. 486].

Для поліцейських службовців, як і для всіх державних службовців Російської імперії, існувала система чинів, звань, класів посад і розрядів, що ґрунтувалася на основі „Табелі про ранги”. Присвоєння першого класного чину здійснювалося в різний термін у залежності від походження та отриманої освіти. Для подальшого присвоєння чинів були встановлені звичайні і найкоротші терміни вислуги років. Чини і звання присвоювалися указом Сенату. Можливість нижніх чинів поліції і жандармерії дослужитися до класного чину обмежувалася становою приналежністю і це було одним з чинників, що не дозволяло досягати якісного поліпшення кадрів поліції, оскільки при такому порядку не враховувались належною мірою ділові якості службовців та їхній професіоналізм [6, с. 493].

На розвиток поліції в губернських містах та градоначальствах вирішальне значення мали два законодавчих акти, згідно з якими був змінений порядок комплектування міських поліцейських органів. Це указ “Про поліцейське управління взагалі, про губернаторів військових, цивільних, комендантів, поліцмейстерах і городничих” від 24 жовтня 1803 р. та “Розпис міст, де є фортеці і порти, у відношенні до поліцейського їх управління, складений на підставі указу 24 жовтня 1803 року” від 10 грудня 1804 р. Відповідно до указу 24 жовтня 1803 р. істотно змінювався порядок

формування органів міської поліції. Для кожного міста штати поліції склалися індивідуально з позначенням частин, кварталів, чисельності службовців та розміру жалування. Введення в дію цього указу переслідувало мету упорядкувати, уніфікувати устрій та управління міською поліцією.

У другій чверті XIX ст. було вжито чимало заходів щодо удосконалення системи проходження служби у поліцейських органах. Рядові поліцейські отримали можливість дослужитися до унтер-офіцера, це давало значну надбавку до платні. Унтер-офіцер поліції після складання відповідного іспиту міг отримати нижній (14-й) класний чин згідно з “Табелем про ранги”, що звільнювало його від тілесних покарань та надавало право на підвищення платні у два рази. Цей чин зберігався за ним і у випадку звільнення з поліції.

Постановка нагородження офіцерських і класних чинів поліції напряму залежала від займаної посади і вислуга років знецінювала значущість нагороди, робила її показником досягнутого службового становища, а не результатів практичної діяльності.

Після польського Листопадового повстання повноваження поліції були розширені, саме на ці органи покладалось проведення державної політики по зросійщенню краю, а тому на високі посади поліцейських чиновників призначали осіб з внутрішніх регіонів, виборних замінили призначуваними, а навіть найнижчі поліцейські посади заборонили обіймати євреям та полякам [5, с. 149-150]. Протягом першої половини XIX ст. державній владі вдалося повністю реалізувати ці заходи.

Низький професійний рівень поліцейських уряд намагався компенсувати моральним вихованням. Вказується, що основним змістом виховної роботи серед особового складу поліції імператорської Росії було прищеплювання корпоративного духу та відданості політичному режиму. Вихованню поліцейських та жандармських чинів слугувало встановлення щорічних свят. Були також і власні свята у органів поліції окремих міст та губерній. У ці дні проводилися урочисті молебні, нагородження

поліцейських та жандармських чинів, які найбільш відзначилися по службі, святкові обіди. До форм виховної роботи належали ушанування ювілярів та проводи на пенсію (перехід на нове місце служби) нижніми чинами своїх начальників. Зазначається, що першочергове значення надавалося релігійному вихованню поліцейських службовців. Слід зауважити, що відсутність більш-менш налагодженої системи виховної роботи з кадрами поліції уряд намагався компенсувати шляхом заборон відомчими циркулярами та інструкціями неетичних проступків та дій, рекомендацій щодо дотримання моральних норм, що включалися до навчальних посібників та настанов, котрі вивчалися особовим складом.

Верховна влада непокоїлась і про авторитет місцевої поліції серед православного населення Волинської губернії. Київський генерал-губернатор 1843 р. видав розпорядження, яке було розповсюджене серед місцевих органів влади і вказувало як діяти на цій території. На думку намісника, однією з необхідних якостей, що відрізняли поліцію Волинської від інших внутрішніх губерній, було уміння поводитися так, щоб здобути у населення повагу до своєї діяльності. За його словами всі, хто розумів мету своєї служби тут та наміри начальства, чудово знали, що крім неупередженості, взаємовідносини з місцевими жителями мали неодмінно супроводжуватися привітним, чемним і ввічливим поведженням. Суворість, точність і старанність у здійсненні служби ні скільки не могли цьому перешкоджати. Чиновник мав поставити себе в таке становище, яке зближувало б його з місцевим населенням, вселяло б довіру до нього і спонукало їх з готовністю виконувати накази. Ці зауваження адресувалися всім службовцям Волинської губернії, але найбільше – міській та земській поліції, які щодня по службі взаємодіяли з місцевим православним населенням, довіру яких верховна влада і намагалася здобути. Це підтверджує і випадок, писаний в спогадах М.І.Мамаєва, коли він згідно отриманого доносу поїхав арештовувати підозрюваного і виявивши донос наклепом вдарив по обличчю донощика, за що ледь не поплатився кар'єрою [3, с. 78].

Вагоме місце у роботі поліцейських чиновників відводилося питання її оплати. Для стимулювання добросовісного виконання обов'язків державна влада надавала поліцейським службовцям матеріальні заохочення. Чиновникам, які прибували з внутрішніх губерній Російської імперії, компенсувались витрати на облаштування та переїзд. У розпорядженні волинського губернатора знаходилось 30 тис. руб. асигнаціями для виплати винагороди чиновникам, які, на його думку, особливо відзначились. Ними розраховувались за розгляд доносів, затриманих утікачів, особливо державних злочинців, виявлення контрабанди [3, с. 62]. Прикордонне розташування краю змушувало верховну владу збільшити цю суму додаткових асигнувань. Указом від 8 травня 1839 р. волинському губернатору було виділено 50 тис. руб. сріблом, які витрачались на винагороди. Звіти про використання цих коштів начальник краю передавав у Міністерство внутрішніх справ. За сумлінну діяльність чиновники отримували виплати і від генерал-губернатора з подібної суми, спеціально виділеної йому для управління [1, с. 143-158].

Верховна влада заохочувала службовців до належного виконання обов'язків і кар'єрним зростанням. У разі добросовісної служби квартальний поручик за атестацією пристава міг згодом зайняти посаду наглядача, а останній – вакантне місце пристава, якщо атестується городничим. Належне виконання своїх обов'язків ставало запорукою кар'єрного зростання. Вихідці з внутрішніх регіонів отримували високе жалування, а під час придушення повстання – подвійне, з виділених губернатору коштів. Попри це рівень виконання обов'язків був низьким, що відображали губернатори у своїх звітах, тому місцева влада шукала додаткових способів стимулювання та покарання чиновників, а суттєві зміни в організації їх діяльності відбулися після 1862 року.

Проводячи політику національного пригнічення, царський уряд намагався комплектувати адміністративний апарат на місцях, особливо поліцейський, із російських чиновників. Для того, щоб зацікавити останніх

служити у віддалених регіонах Російської імперії, уряд збільшував їм жалування, надавав значну грошову допомогу тощо. Щодо Київської, Подільської та Волинської губерній був прийнятий указ, згідно з яким благонадійним російським поліцейським чиновникам надавалася грошова допомога у розмірі, який не перевищував 50% їх штатного окладу. Із спогадів Мамаєва М.І.: «Генерал-губернатор Бібіков скрізь бачив таємну змову та таємні збори і тому прийшов до висновку, що необхідно всіх поліцейських і в містах, і в повітах замінити на православних, тому що вони «чужі місцевим жителям» і тому не будуть покривати їх злочини. Тому попросив у Государя оголосити в Росії, що особи, «православного віросповідання», які бажають обійняти посади в поліції з'явилися до Києва до самого генерал-губернатора або до місцевих губернаторів в губерніях. Внаслідок чого на губернії відбувся вплив всілякої нечесті з числа чиновників, які відчували для себе наживу. Правда, їх душили, але вони все ж отримували для себе чималі статки в основному за рахунок хабарів. Адже кожен поміщик давав чиновнику «скільки хочеш» аби тільки уникнути справ з поліцією» [3, с. 43]. Умови служби в поліції для переважної більшості її службовців залишалися важкими і не відповідали урядовим вимогам щодо виконання службових обов'язків. Це породжувало хабарництво серед поліцейських, а також велику плінність кадрів і неможливість підібрати на вакантні посади в поліції осіб, що відповідали всім необхідним вимогам.

Можливість нижніх чинів поліції і жандармерії дослужитися до класного чину обмежувалася становими пережитками і дана обставина була одним з чинників, що не дозволяла досягати якісного поліпшення кадрів поліції, оскільки при такому порядку не враховувалися належною мірою ділові якості службовців та їхній професіоналізм.

Невелике грошове утримання нижчих чинів поліції, негативне ставлення до поліції у суспільстві не дозволяли відбирати для служби відданих справі осіб. Крім того, відсутність централізованого керівництва

підготовкою та навчанням кадрів зводила нанівець той позитивний досвід, що накопичувався на місцях.

Грошове (та інші види) утримання, відпустки, пенсії були гарантовані не для всіх поліцейських, а цілком залежали від розсуду безпосереднього начальства. У переважної більшості чинів поліції грошове утримання було незначним.

Пенсії відставним поліцейським чинам і їхнім родинам в обов'язковому порядку не гарантувалися. Держава диференційовано підходила до призначення пенсій. При цьому враховувалися не тільки тривалість служби, поранення і захворювання, особливі заслуги, але й одержувані доходи, поводження в побуті, соціальний стан. Низькі розміри пенсій та їхня пряма залежність від терміну служби спонукали чинів поліції якомога довше перебувати на службі, що призводило до старіння кадрів, ускладнювало приплив молодих, а також більш освічених працівників.

Цікавим також є питання про кримінальну та дисциплінарну відповідальність поліцейських чинів. Вирішення питання про підсудність поліцейського чиновника, який вчинив посадовий злочин, у всіх випадках залежало від вищого начальства. Такий порядок притягнення до відповідальності, з одного боку сприяв зміцненню єдиноначальності, дисципліни та особистої відданості поліцейського своєму керівнику, а з іншого – призводив до свавілля в діяльності поліції, підриву її авторитету серед населення. Як приклад, можна навести спогади Мамаєва М.І., який хоч і не був поліцейським чиновником, але за статусом належав до місцевих чиновників. Коли його запідозрили у співучасті в таємній змові Конарського та арештували, то під час суду саме позитивні відгуки його безпосереднього начальника – Волинського губернатора Лошкарева спонукали до зняття підозр, а також подальшого його повернення до виконання своїх службових обов'язків [3, с.65].

В підсумку можна сказати, що незважаючи на низку заходів, які вживав уряд щодо покращення якісного складу нижчих чинів поліції, рівень їх

професійності та ділової грамотності залишався недостатнім та не відповідав вимогам часу через відсутність централізованого керівництва підготовкою та навчанням кадрів. Не було можливості нижнім чинам поліції і жандармерії дослужитися до класного чину через обмеження становими пережитками. Не менш важливим фактором було і те, що будь-які матеріальні заохочення повністю залежали від волі керівництва. Більш того кримінальна та дисциплінарна відповідальність теж повністю вирішувалась керівництвом, незалежно від обставин справи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Карліна О.М. Склад і повноваження магістратів повітових міст Волинської губернії в першій половині XIX ст. / О.М. Карліна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Вип.87. – 2011. - №8. – С. 50-54.
2. Лопухин А. А. Из итогов служебного опыта: Настоящее и будущее русской полиции / Лопухин А. А. – СПб., 1873. – 74 с.
3. Мамаєв Н.И. Записки / Н.И. Мамаєв // Исторический вестник. – 1901. – Т. 85, 86. – С. 784-828; 40-132.
4. Маркевич О. В. Міська поліція як знаряддя проведення державної політики (на прикладі Волинської губернії) / О. В. Маркевич // Чуднів і край в контексті історії малих і середніх міст Волині. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції "Чуднів і край в контексті малих і середніх міст Волині", присвяченої 600-й річниці з часу першої писемної згадки про місто Чуднів. – Вип. 53. – Бердичів : ФОП Мельник М. В., 2016. – С. 263-272.
5. Маркевич О. В. Поліцейське управління в Бердичеві у першій половині XIX ст. / О. В. Маркевич // Музеї Бердичівського краю: історія та сучасність. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 15-16 листопада 2016 р.). – Вип. 54. – Бердичів : ФОП Мельник М. В., 2016. – С. 189-195.
6. Табель о рангах всех чинов, воинских, статских и придворных, которые в котором классе чины; и которые в одном классе, те имеют по старшинству времени вступления в чин между собою, однако ж воинские выше прочих, хотя б и старее кто в том классе пожалован был // ПСЗ РИ. — СПб.: Типография II отделения Собственной Его

Ірина Галіцька
студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., старший викладач Маркевич О. В.

Діяльність польської шляхти у системі освіти Волинської губернії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)

Історична доля шляхти Волинської губернії після входження її до складу Російської імперії стала предметом зацікавленості багатьох вчених. Проте участь шляхти у розбудові освіти на Волині в кінці XVIII – першій половині XIX ст. ще потребують додаткового висвітлення. У сучасній українській історіографії серед дослідників цієї проблематики варто назвати С. Коляденка, Н. Сейко, І. Фицика, І. Шостак. Окреме місце займає праця французького дослідника Данієла Бовуа.

На приєднаних територіях влада Російської імперії зберегла існуючу тогочасну польську систему шкільної освіти, яка фактично проіснувала у Волинській губернії до 30-х р. XIX ст. Російська освітня система лише формувалась, у той час як на приєднаних землях вже функціонувала одна з перших європейських цілісних систем шкільництва – школи Едукаційної народної комісії, що була створена за постановою Сейму ще у 1773 р. Матеріальною основою для її існування стали доходи з переданих їй маєтків ліквідованого єзуїтського ордену. Традиційна мережа парафіяльних і монастирських шкіл була значно краще розвинута, ніж в Росії, де православна церква не мала в той час особливих успіхів у галузі освіти [4, с.6].

На початку XIX століття однією з найрозгалуженіших була система освіти у Волинській губернії, що пояснювалось, зокрема, великою кількістю шляхетських родин. Напередодні реформ Олександра I у Волинській

губернії, за різними даними, нараховувалося від 11 до 13 навчальних закладів. Більшість з них було засновано ще раніше. На збереження шкіл вплинули також інші чинники: розвиток шкільних і наукових традицій попереднього часу, забезпеченість педагогічними кадрами, навчальною літературою, підготовлених Едукаційною комісією. Важливе значення мало використання власності, якою свого часу розпоряджалася на Волині Едукаційна комісія (так звані едукаційні фонди). Переважна більшість учнів була дітьми незаможної волинської шляхти. Більшість польських освітніх закладів середнього типу вирізнялися своїми розмірами та чисельністю учнів. Так, наприклад, за даними Д. Бовуа, серед восьми «польських губерній» Волинь посідала друге місце за чисельністю учнів [2, с.228].

Реформування шкільництва Волинської губернії відбувалося з 1803 р. на основі Віленського навчального округу, а з 1824 р. – Харківського. Питання про фінансування освіти повинні були вирішити багаті землевласники, які мали виділяти зі своїх коштів суми, завдяки яким існували б освітні заклади [5, с.30]. Оскільки кошти на функціонування навчальних закладів надходили, переважно, від магнатів, тому і контроль, не лише матеріальний, було покладено на наглядову раду, яка мала обиратися на шляхетському зібранні. Це не тільки порушувало функції зібрань, а й заперечувало принципи проголошені у 1803 р. Обрані на трирічний термін наглядачі, збираючись чотири рази на рік, повинні були схвалювати рішення щодо запрошення, призначення та звільнення викладачів, могли втручатися у навчальні програми та перелік дисциплін.

Провідна роль у реалізації освітніх змін у губернії належала польській шляхті, зокрема князю Адаму Чарторийському (куратору Віленського навчального округу) і графу Тадеушу Чацькому (візитору училищ Волинської губернії) [9, с.109]. Визначним осередком, з яким великою мірою пов'язаний розвиток польської культури й національно-визвольного руху у

Волинській губернії, була Кременецька гімназія, яка у 1819 р. отримала статус ліцею.

Гімназія (ліцей), з офіційним статусом найвищого у Волинській губернії навчального закладу була оточена особливою опікою високопоставлених організаторів – А. Чарторийського та Т. Чацького. Останній в свою чергу прикладав великі зусилля для того, щоб підготувати належну основу для облаштування діяльності цього закладу. До організації Вищої Волинської гімназії було залучено видатного польського філософа, правника й громадського діяча Гуго Коллонтая, уродженця Кременеччини (південна Волинь). Розробляючи навчальну програму гімназії, Коллонтай і Чацький сподівалися згодом перетворити її в університет [9, с.26]. У гімназії існувало два рівні: нижчий («класи»), що відповідав тодішнім повітовим школам, і вищий («курси»), наближений до університетської освіти. «Класи» охоплювали чотирирічний період навчання, у якому переважала гуманітарна, зокрема мовна, підготовка (вивчалися латинь, польська, французька, німецька, російська мови, арифметика, загальна геометрія і мораль). «Курси» поділялися на три дворічні періоди й робили акцент на вивченні математично-природничих наук. Перший «курс» охоплював елементарну математику з логікою та історію з географією, другий — фізику й право, третій — природничу історію, хімію та літературу. Програма гімназії передбачала оволодіння й образотворчим мистецтвом, музикою, фехтуванням, верховою їздою, танцями, грою в м'яч, плаванням тощо. Окрім того були впроваджені додаткові факультативні предмети, переважно природничо-наукового циклу [10, с.158-159].

1 жовтня 1805 р. в урочистій обстановці була відкрита Вища Волинська гімназія. Вона містилася у приміщеннях колишнього єзуїтського колегіуму, споруджених у 1731—1745 рр. Пізніше, в 1807 р., гімназії були передані споруди монастиря василіан. У Кременці зібрали одну з найбільших і найбагатших та території тогочасної України бібліотек. Для навчальних потреб із Європи привозилися книжки й наукові журнали. Відтак книгозбірня

стала однією з найкраще організованих і найсучасніше обладнаних бібліотек того часу. 1834 р. у ній нараховувалося 24379 творів у 34378 томах, у тому числі чимало цінних видань та стародруків. Серед останніх була і знаменита Острозька Біблія 1581 року видання. Гімназія мала добре обладнані лабораторії і кабінети, зразковий ботанічний сад з оранжереями і численними рідкісними рослинами; діяла, навіть, астрономічна обсерваторія.

Викладацький склад був освічений та зібраний здебільшого з випускників Краківської академії. Серед викладачів Вищої Волинської гімназії було чимало видатних педагогів. Зокрема Франциск Шайдт, учитель хімії та природознавства, який виступив організатором ботанічного саду; Юзеф Чех, філософ і математик; Віллібальд Бессер, знаний у Європі ботанік, член багатьох наукових товариств; Еузебіуш Словацький, філолог, батько знаменитого польського поета-романтика Юліуша Словацького [3, с.88-89]. Фактично, це була інтернаціональна спільнота. Тут працювали поляки, англійці, австрійці тощо. Проте цей інтернаціоналізм не «шкодив» пропольськості гімназії (а потім ліцею). Освіту в гімназії могли отримати як нащадки аристократичних родів, так і діти шляхтичів, міщан і навіть іудеїв; навчання було безкоштовним. Лише за оволодіння предметами естетичного й фізичного циклу вносилася плата. Чацький дбав про те, щоб усі учні мали однакові умови для навчання. Для бідних молодих людей, які добре навчалися, він намагався організувати стипендії, місця у безплатних або пільгових пансіонах. Творці гімназії та їхні наступники зорганізували школи механіків, садівників, ветеринарів, семінарію для сільських вчителів, приватний зразковий жіночий пансіон [7, с.113].

У 1819 р. російська влада перетворила школу на ліцей, навчальний заклад підвищеного типу з правом надання нижчих наукових ступенів (дійсного студента і кандидата наук). Цей навчальний заклад творив у Кременці неповторну духовну атмосферу. Не дивно, що серед його вихованців було чимало видатних учених, письменників, поетів. Найбільш знаний серед них поет-романтик Юліуш Словацький. Кременецький ліцей

фактично проіснував до 1834 р. Формальним приводом для його закриття стало Польське повстання 1830—1831 рр. Після нього в імперії Романових відбулася ліквідація польських навчальних закладів. Своєрідним «замінником» ліцею став заснований у 1834 р. Університет Святого Володимира в Києві, куди з Кременця перевезли бібліотеку, обладнання тощо; туди ж перейшли працювати викладачі ліцею. Є всі підстави говорити, що Кременецький ліцей перебував на рівні найкращих навчальних закладів Європи.

Ще одним значним навчальним закладом у Волинській губернії впродовж багатьох десятиліть XIX ст. була Рівненська гімназія, яка давала ґрунтовну середню освіту. Вона тричі змінювала місце розташування. В 1832 р. в Луцьку була відкрита гімназія, яка в 1834 р. була переведена до Клевана, а звідси в 1839 р. до Рівного.

Власник м. Рівного, князь Фрідріх Осипович Любомирський, який походив з відомого шляхетського роду, у 1821 р. обійняв посаду волинського віце-губернатора [1]. Саме він, бажаючи посприяти відкриттю владою училищ у Волинській губернії, в 1835 р. звернувся з пропозицією до попечителя Київського округу з тим, щоб Луцька гімназія, що тимчасово перебувала у Клевані, була переведена до Рівного. Рада Університету Св. Володимира, на розгляд якого було передано пропозицію Любомирського, уклала з останнім договір, за яким князь зробив на користь Луцької гімназії капітальну пожертву. Він подарував гімназії: 1) місце із садом, де потім заходилося головне приміщення Рівненського реального училища; 2) кам'яну оранжерею; 3) будинок із пруського муру (де певний час була канцелярія училища); 4) садибу на вулиці Директорській. Крім цих пожертв князь зобов'язувався побудувати власним коштом приміщення для класів, відремонтувати і переробити для гімназії будівлі. Загалом на потреби гімназії князь Любомирський подарував ділянку загальною площею 2 десятини 1457 сажнів.

Закладання фундаменту під головну будівлю гімназії відбулося 11 серпня 1836 р. Проте лише восени наступного року було виконано всі зовнішні роботи, а в 1839 р. будівля була цілком готова до прийому вихованців. У місті були розквартировані учителі та учні.

Ще в 1803 р. візитатором волинських училищ Т.Чацьким в Рівному було відкрите приходське двокласне училище. Під назвою фундушового воно діяло аж до Першої світової війни. Із опису Рівного відомо, що це училище містилось в одному з будинків, які належали гімназії, можливо, саме в будинку колишньої оранжереї [6, с.10].

В 40-х рр. XIX століття вищим училищним керівництвом було піднято питання про перетворення Рівненської гімназії в закритий учбовий заклад. Оскільки розкиданість гімназійних приміщень створювала великі труднощі для такого перетворення, то князь Казимир Фрідрихович Любомирський в 1844 р. подарував гімназії свій Рівненський замок, що був розташований на острові, який утворювали рукави річки Усті. В цей замок планували перемістити повністю гімназію, побудувати біля замку приміщення для класів та інших необхідних приміщень.

Перший час у Рівненській гімназії налічувалося 373 учні. Випуск 1839 р. склав 10 гімназистів. Учнем гімназії міг стати далеко не кожен. Через високу плату за навчання та станові обмеження тут могли здобувати освіту лише діти (хлопчики) поміщиків, купців, рідше – чиновників та священиків. До гімназії віддавали у 10-літньому віці, причому обов'язковою передумовою була початкова освіта, знання з якої екзамінувалися при вступі. Повний курс навчання займав 12-13 р. Після завершення повного курсу гімназії вихованці мали можливість вступу до університетів та успішної службової кар'єри.

Вагому культурно-освітню діяльність проводив Юзеф Август Ілінський, який походив з шляхетського роду, у 1779 році – граф Австрійський. Після інкорпорації Росією земель Правобережної України присягнув російській короні. У 1798 р. маршалок шляхти Чуднівської та

Житомирської. Ілінські мали значні земельні володіння, зокрема до їх власності входило місто Романів, де знаходилось їхнє родинне помістя. Прагнучи зробити Романів культурним центром округи, граф підтримував рівень освіти у Волинському краї. В 1811 р. він запросив до Романова єзуїтів для закладення школи. У 1812-1813 навчальних роках почала діяти початкова школа в одному з його будинків, яку Юзеф Август утримував за власні кошти [12]. У 1817 р. в ній навчалось 12 учнів, яким викладали граматику та синтаксис. А у 1816 р. програма навчання розширилась за рахунок поетики, риторики та німецької мови. Граф Ілінський доклав зусилля, щоб перетворити школу у навчальний заклад вищого рівня. У 1818-1819 рр. на викладацькі посади було запрошено 18 єзуїтів і фактично було закладено основи нового єзуїтського колегіуму. Окрім згаданих дисциплін, також вивчалися катехізис, польська граматика, історія, географія, арифметика. У 5-6 класах викладали християнську етику, історію Риму, Іспанії та Португалії, геометрію, ботаніку, психологію, цивільну архітектуру, німецьку та французьку мови. Граф Ілінський на цьому не зупинився і почав готувати підґрунтя для створення єзуїтської академії. 13 жовтня 1819 року була підписана угода з єзуїтами про умови існування та фінансування такого навчального закладу на майбутнє. Проте планам не судилося здійснитися, бо в березні 1820 р. вийшов указ імператора Олександра I «Про вигнання з Росії єзуїтів та закриття Полоцької єзуїтської академії» [11, с.16-18].

Юзеф Август Ілінський вважав своїм обов'язком розвивати освіту в краї. Перекоаний істиною, що обов'язок кожної людини – допомогти обездоленим людям, граф виділив частину маєтка для заснування навчального закладу для глухонімих дітей, щоб полегшити життя нещасним дітям та дещо винагородити за те, що їх обділено природою. Отримавши дозвіл імператора Олександра I, Ю.Ілінський заснував перший у Росії притулок для п'ятдесяти глухонімих селянських дітей, де вони здобували знання та навички практичної роботи [8, с.171].

У даний інститут приймали тільки глухих та німих дітей християнської віри. Одна частина вихованців утримувалася за рахунок інституту; друга частина – від суми, яку вносили доброчинники; третя частина – за домовленістю із директором інституту. Діти приймалися не старші чотирнадцяти та не молодші восьми років. Вони вивчали основи геометрії, малювання, живопису. Інститут для глухонімих був навчальним закладом не для простого люду. Тут викладали до десятка мов, світову літературу, історію, міфологію, архітектуру, фізику, хімію, математику та інші науки. Багато уваги приділялось етичному, естетичному вихованню, суто професійному спрямуванню. Кожен вихованець мав кімнату, стіл та наставника відповідної статі, які доглядали за станом здоров'я дитини, охайністю та порядком. Керівництво навчально-виховним процесом Ілінський доручив професорові Яну Гамперле, докторові літератури, філософії та права, дійсному члену Празького університету. Для викладання навчальних дисциплін було запрошено на постійну роботу 29 професорів із Німеччини, Італії, Франції, Росії та Польщі (на оплату праці професури Ілінський щорічно виділяв із власних коштів 52000 злотих). Крім визначеного щорічного утримання, кожен вчитель забезпечувався житлом, свічками та опалювальним матеріалом.

Отже, після того, як Річ Посполита втратила свою незалежність, польська аристократія значною мірою зосередила свою діяльність на культурно-освітній сфері. Це був один із шляхів самозбереження польського етносу. Польські аристократи активно засновували навчальні заклади, наукові, культурно-просвітницькі інституції тощо. Одним із найбільших і найвидатніших був Кремінецький ліцей. Провідна роль у реалізації освітніх змін у губернії належала магнатам, зокрема князю Адаму Чарторийському, графу Тадеушу Чацькому, Юзефу Августу Ілінському, Фрідріху та Казимиру Любомирським тощо. Проте край культурним амбіціям поляків поклав указ Миколи I від 19 серпня 1827 року та наслідки польського Листопадового

повстання. Зокрема, з 1831 року викладання у всіх польських школах було переведено на російську мову.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Житомирської області, ф. 146, Указы Сената об утверждении в дворянстве лиц Волынской губернии. Оп. 1 т. 3 Спр. 3565 Дело о дворянском происхождении рода Любомирских. 1822-1841 гг. арк. 547.
2. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні, 1793-1830 рр. / Даніель Бовуа ; пер. з фр. З. Борисюк. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
3. Коляденко С.М. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. XX ст.): Монографія / С. М. Коляденко – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2003. – 136 с.
4. Левківський М. В. Велика Волинь: історія освіти і культури / М. В. Левківський, О. М. Борейко, В. В. Павленко. – Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2011. – 630 с.
5. Ніколенко Ю. Д. Політика російського царизму в галузі освіти шляхетства Правобережної України в першій третині XIX ст. / Ю. Д. Ніколенко // Гілея. Історія. Політологія. Філософія : Наук. вісник: зб. наук. праць. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2008. – №17. – С. 26-35.
6. Прищепа О. В парковій оранжереї – Будинок вчителів (вул. Драгоманова, 17) / О. Прищепа // Вечірнє Рівне. – 1996. – 23 листоп. – С. 10.
7. Прищепа О. Рівненська реальна гімназія (училище) у житті міста XIX – початку XX ст. / О. Прищепа // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 165-річчя заснування Рівненської гімназії: Матеріали наукової конференції 23.11.2004 р. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – Вип.2. – С. 7-10.
8. Сейко Н. А. Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). / Н. А. Сейко // Київський учбовий округ: Монографія. – Житомир: ЖДУ, 2006. – 318с.
9. Фицик І. Правобережна шляхта в освітньому просторі Російської імперії (перша третина XIX ст.) / І. Фицик // Київські історичні студії. – 2016. – №1. – С. 108-115.
10. Шмит А. Кременецький ліцей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX століття / А. Шмит; пер. з пол. Миколи Стронського. – Кременець, 2012. – 235 с.
11. Шостак І. Особливості розвитку Луцько – Житомирської дієцезії у першій половині XIX століття / І. Шостак // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів, 2005. – С. 15-23.

12. Шостак І. Роль римо-католицького духовенства в освітніх процесах Волинського регіону / Інна Шостак [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.oa.edu.ua/1478/1/Shostak_120925.pdf

*Альона Тичина
студентка 5 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: д.і.н., професор Ярмошик І. І.*

Конституція 3 травня 1791 року: сучасний погляд на зміст та значення для Речі Посполитої

Конституція 3 травня 1791 року (пол. Ustawa Rządowa z dnia 3 maja), — Конституція Речі Посполитої, прийнята Надзвичайним сеймом Речі Посполитої, що почав свою роботу в 1788 році і увійшов в історію польської держави під назвою Чотирирічного конфедеративного сейму.

Прийняття Конституції формально припинило дію Люблінської унії, яка об'єднала в 1569 році Королівство Польське і Велике князівство Литовське в єдину конфедеративну державу Річ Посполиту. Зважаючи на її зміст дослідники вказують, що вона стала, скоріше, не еволюційним актом, а відчайдушним кроком польської шляхти (тодішньої еліти суспільства) задля спасіння державності перед небезпекою її загибелі через загрозу з боку Російської імперії [5, с. 96-100].

Тривалий час до складу Речі Посполитої входили українські землі Волині, Київщини (без Києва), Поділля, Брацлавщини, які за територією і населенням становили п'яту частину держави. Економіка України відігравала значну роль у господарстві Речі Посполитої, а українські правлячі стани — у державному управлінні, судочинстві та законотворчості. Тому законодавчі акти, які приймалися вищими органами центральної державної влади і діяли в українських воєводствах та містах, можна вважати пам'ятками права України [2, с. 43-51].

Конституція 1791 р. складається з вступу, 11 статей (артикулів) і трьох додатків, з яких два були зазначеними вище законами про сеймики і міста. Стаття I «Панівна релігія» проголошувала права римокатолицької віри. Перехід від панівної релігії до будь-якого іншого віросповідання категорично заборонявся – загрожувало суворим покаранням за віровідступництво. Разом з тим у країні проголошувалась і гарантувалась свобода віри та урядова опіка у проведенні обрядів, але на підставі відповідного законодавства. Наступні три статті стосувались суспільного ладу країни і врегульовували правове становище шляхти, міщан і селян [3 с. 136 - 143].

Стаття III Конституції мала назву «Міста і міщани». Вона, щоправда, стосувалася виключно королівських міст, а тому була невелика за обсягом. У ній підтверджувалося намагання забезпечити міські права для цілісності спільної Батьківщини, а також основні засади прийнятого сеймом 17 квітня 1791 р. закону «Наші вільні королівські міста у державах Речі Посполитої», який став складовою частиною Конституції.

Закон про міста 1791 р. установлював суди міських магістратів, а також апеляційні обласні суди. Так, шостим пунктом засновувалися апеляційні суди, в тому числі і в українських містах: *«До апеляційного суду, визначеного в Луцьку, будуть належать міста воєводства Волинського і Бельського. До апеляційного суду, визначеного в Житомирі, належать міста воєводства Київського. До апеляційного суду, визначеного в Кам'янець - Подільському, будуть належать міста воєводства Подільського. До апеляційного суду, визначеного у Вінниці, будуть належать міста воєводства Брацлавського»* [4, с.263]. Крім того, міста підлягали контролю з боку новостворених Комісій порядку у справах воєнного управління та загальноміських прибутків.

Стаття IV мала назву «Селяни». Останні у Речі Посполитій були підданими короля, дворянства, духовенства – тобто залежними від привілейованих станів. Разом з тим проголошувалася «цілковита свобода» для прибулих з-за кордону іммігрантів, а також тих осіб, які попередньо

виїхали (чи втекли) з країни, а тепер бажали повернутися. Їм гарантувалася свобода у виборі місця проживання й господарської діяльності [1].

Законодавча влада (стаття VI), як і попередньо, належала становому представницькому органу – Сейму. Було впроваджено суттєві модифікації (у порівнянні з попередніми) у форми його діяльності. Зберігалася двопалатна структура Сейму, який продовжував діяти у складі посольської ізби (на чолі з виборним маршалком) і сенату (очолював король). Посольська ізба мала налічувати 204 послів, обраних місцевими сеймиками.

Конституція називала (ст. VI) дві основні сфери законодавчої діяльності, в яких домінували думка і рішення посольської ізби. Перша охоплювала загальні питання, до яких Конституція відносила права конституційні, цивільні, кримінальні і стосовно встановлення вічних податків. До другої сфери компетенції сейму належали справи «війни і миру», питання тимчасових податків, грошового обігу, отримання публічних позик, присвоєння дворянських титулів та різних нагород, визначення державних витрат – постійних та надзвичайних, остаточної ратифікації торговельних та союзних угод, різних дипломатичних актів та документів, схвалення виконавчих посад та інших питань, що стосуються національних потреб.

Доволі серйозні зміни Конституція внесла в правове положення монарха (ст. 7, яка має назву “Король, виконавча влада”) і уряду. До найважливіших змін належить ліквідація виборів короля, що мало згубні наслідки для країни, підтверджені багатовіковою історією, та призводило до гострої конфронтації між різними магнатськими угрупованнями і підтримуючою їх шляхтою. Конституція увела засаду невідповідальності монарха, переклавши її на уряд. Тому кожен акт короля повинен був скріпити своїм підписом міністр, який і відповідав за даний акт (система контрасигнатури) [7].

Ще одним нововведенням, що стосувалося королівської влади було виведення його зі складу Сейму (з часу виникнення він мав три структурні частини – король, сенат і посольська ізба). Згідно нової Конституції король очолював виконавчу владу – уряд, що отримав назву Сторожа законів. До

його складу входили король – голова уряду; примас – глава католицького духовенства; голова комісії народної освіти і п'ять міністрів – поліції, два канцлери – один як міністр внутрішніх справ, другий – міністр закордонних справ, один з гетьманів – військовий міністр, і один з підскарбіїв – міністр фінансів. Кандидатури міністрів підбирав і пропонував сеймові на затвердження королю. Затверджував їх і звільняв з посади Сейм. Встановлено термін діяльності Сторожі законів – два роки. До складу уряду входили ще двоє осіб з дорадчим голосом – спадкоємець трону (для ознайомлення з державними справами) і маршалок посольської ізби (для забезпечення зв'язку сейму з урядом).

Конституція встановила завдання та основні засади діяльності уряду [6, с. 84]. Уряд був зобов'язаний ретельно наглядати за законами і їх виконанням, йому підпорядковувалися усі магістратури, до його компетенції належало також «понування магістратур, що не виконують наказів та таких, що забувають свої обов'язки».

Законодавчі та інші правові акти, рішення трибуналів, судів, магістратури монети й печатки «мусять іти з королівським ім'ям». Король мав право помилювати засуджених до смертної кари, крім винних у державній зраді. До компетенції короля належало також, крім керівництва діяльністю уряду, «вище розпорядження збройними національними силами під час війни, призначення військових командирів..., патентування офіцерів та призначення урядовців, призначати єпископів і сенаторів згідно правил, як і міністрів».

Королівські міста мали своє самоуправління. Його обирали міщани, що володіли нерухомістю, терміном на два роки (міські ради і їх виконавчі органи на чолі з бургомістром).

Стаття VIII Конституції присвячена судовій владі. Остання оголошувалася відокремленою від законодавчої і виконавчої, а виконуватись вона мала окремими органами, «що призначаються та обираються з цією метою». Зазначено, що «вона повинна бути настільки близькою до потреб на

місцях, аби кожна людина могла знайти для себе справедливість, а злочинець відчував над собою грізну силу державних властей».

Стаття IX Конституції була присвячена питанням регентства, стаття X – вихованню королівських дітей, а стаття XI – «Національним збройним силам». В останній стверджувалося, що в армії повинні служити всі вільні громадяни, «які є охоронцями національної суверенності та свобод..., а «військо повинне стерегти кордони та спокій у державі, бути головним її щитом»».

Таким чином Конституція 3 травня 1791 р. вносила суттєві зміни в устрій держави та формування влади та її повноваження тощо. В цілому це означало перелом в політичному житті держави і початок державних реформ. Польща стала конституційною парламентарною монархією, створено засади нового правопорядку. Варто відзначити, що в ці часи у сусідніх з Польщею державах домінувала форма державного правління – абсолютна монархія, було прийнято закон, який регламентував повноваження державних керівних установ, в тому числі і повноваження короля. Втім поряд з всім цим залишились і певні обмеження – збереження прав і привілеїв шляхти, особистої залежності селян та ін. Історичним фактом є те, що Конституції 3 травня так і не судилося набути чинності. Прийняття Конституції спровокувало агресію сусідів Польщі, яка завершилася зникненням Речі Посполитої з мапи світу в 1795 році.

Список використаної літератури:

1. Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорський, М. Пистрак. – М.: «Юрид. лит-ра», 1980. – 559 с.
2. Вовк О. Й. Закон про міста 1791 року – пам'ятка міського права України / О. Й. Вовк // Бюлетень Міністерства юстиції України - 2012. - № 4. - С. 43-51. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_4_8
3. Ливанцев, К. Е. Польская конституция 3 мая 1791 года / К.Е. Ливанцев. // Вестник Ленинградского университета. - 1958. - № 23. - С. 136 – 143.

4. Камінський А. С. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505-1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / А. С. Камінський; пер. з пол. Я. Стріхи. – К.: Наш час, 2011. – 263 с.
5. Новик М. К. Річпосполитська Конституція 3 травня 1791 року як новий етап у європейському конституціоналізмі / Микола Новик. // Гадяцька угода в контексті польсько-українських державних стосунків. Збірник наукових праць. – 2013. – С. 96–100.
6. Михайлов О., Голобуцький П. Конституція Речі Посполитої третього травня 1791// Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В А. Смолій та ін. ; Інститут історії України НАН України.– К. : Наукова думка, 2009.– Т. 5 : Кон – Кю.– С. 84.
7. Польская конституция 3 мая 1791 года // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.) — СПб., 1890—1907.

